

de/Gelderland
Bibliotheek

Magazijn

T 4805

Ampt Epe

Historische vereniging voor
Emst - Epe - Oene - Vaassen

Nummer 188 www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961

Nr. 188 - september 2012

Redactie: D. Hamer, A. van Oostveen, F. Schumacher, H. Tijman-Logtenberg

Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe, redactie@ampt-epe.nl

Postadres 'Ampt Epe':

Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Website: www.ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Bestuur:

Voorzitter: vacant
voorzitter@ampt-epe.nl

Vice-voorzitter: H. Stakenburg, tel. 0578 - 64 19 12
voorzitter@ampt-epe.nl

Secretaris: R.G. Labberton, tel. 0578 - 576251
secretaris@ampt-epe.nl

Penningmeester: B.J.H. Bosch, tel. 0578-616041
penningmeester@ampt-epe.nl

Ledenadministratie: S. Leijsen, tel. 0578-614664
ledenadministratie@ampt-epe.nl

Website: F.Ph. Jantzen
webmeester@ampt-epe.nl

Leden: E. Brummel, A. van Dam, D. Hamer, H. Kloezeman
en A. Schurink

Lidmaatschap: € 15,00 per jaar

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester Ampt Epe

I.S.S.N.-nr. 1383-2026

AANDACHTSPUNTEN

**Ons blad niet ontvangen? Neem dan contact op met S. Leijsen, ledenadministratie.*

**Door uw artikel aan te bieden voor publicatie in ons blad geeft u automatisch toestemming voor digitalisering ervan na vijf jaar, door of de vereniging of de Gelderland Bibliotheek ten behoeve van een publieke website.*

**Lever uw artikel(en) s.v.p. digitaal aan (in een Wordbestand). Mocht u dit niet mogelijk zijn, neem dan contact op met de redactie.*

**Opzegging van uw lidmaatschap dient vóór 1 december, voorafgaande aan het nieuwe contributiejaar, te geschieden (bij de ledenadministratie).*

**Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.*

UIT DE VERENIGING

Boek over vliegtuigcrashes in gemeente Epe

In verband met het 15-jarig bestaan van de stichting Broken Wings 40-45 brengt deze, in samenwerking met Uitgeverij Gelderland, dit najaar het boek *Gevallen helden* uit. Het boek is geschreven door Gerrit Kamphuis uit Epe, samen met dochter Silvie, en behandelt alle vliegtuigcrashes tijdens de Tweede Wereldoorlog in de gemeente Epe, op basis van uitgebreid bronnenonderzoek. Een andere dochter van Kamphuis verzorgde de website: www.gevallenhelden.nl

U kunt het boek voor € 27,95 bestellen bij de boekhandels in Epe of per e-mail via info@uitgeverijgelderland.nl

Doorbraak in het bevaarbaar maken van het Apeldoorns kanaal

Nadat vanaf 1778 verschillende malen vergeefs geprobeerd was de Grift bevaarbaar te maken, is tussen 1825 en 1829 het Grifftkanaal van Apeldoorn naar Hattem gegraven; in 1868 volgde de verlenging van Apeldoorn naar Dieren. Het kanaal moest het economisch isolement van de Veluwe doorbreken. Na de Tweede Wereldoorlog werd het Apeldoorns kanaal echter steeds minder gebruikt als transportmiddel en werd het afgesloten. Nu is er een enorme stap gezet om het kanaal weer bevaarbaar te maken. Provincie Gelderland, Waterschap Veluwe en de gemeenten Hattem en Heerde tekenden een overeenkomst voor een project van 11 miljoen euro.

Restauratie Grote Kerk Epe vordert

Een grafsteen uit 1604, een groene man, feestelijke ornamenten en een ruwstenen vloer zijn als sporen uit het verleden zichtbaar geworden bij de restauratie van de Grote Kerk. De restauratie was niet alleen nodig voor de kerkgangers maar ook voor evenementen zoals een sing-in, een concert of een massabijeenkomst. Architect Hendrik-Jan van der Valk durft de stelling aan dat zelfs aanvankelijke tegenstanders de mening over 'hun kerk' hebben veranderd. In ons decembernummer krijgt u meer informatie over een van de vondsten in de kerk.

Virtuele rondwandeling bunker Seyss-Inquart aan de Loolaan in Apeldoorn

De bunker is niet toegankelijk voor het publiek maar wordt digitaal toegankelijk gemaakt. 3D laserscans vormen de basis van een virtueel model waarin bezoekers straks kunnen 'rondlopen'. Het digitaliseringsproject is opgezet door Gelders Erfgoed en het CODA-museum in Apeldoorn in het kader van 'Beleef mijn Gelderland', een project dat historische plekken in de provincie toegankelijk moet maken. Het wordt uitgevoerd door het Delfts forensisch onderzoeksbureau Delft-Tech. De virtuele rondwandeling wordt op een 'multi touch tafel', een soort aan-

raaktafel, ofwel een heel grote iPad, geïnstalleerd die in het CODA-museum komt te staan. Het project wordt in het voorjaar van 2013 afgerond.

Expositie over legerplaats 't Harde

In Museum Elburg is tot en met 27 oktober 2012 de expositie 'Over garnizoen en legerplaats' te zien; de expositie behandelt de invloed die de komst van de legerplaats in de 19^e eeuw had op de directe omgeving. Meer informatie op www.museumelburg.nl

Oktober 2012 maand van de geschiedenis

De Maand van de Geschiedenis 2012 wordt voor de achtste keer georganiseerd. Dit jaar is de organisatie in handen van het Nederlands Openluchtmuseum. Thema is dit jaar 'Arm & Rijk'. Verschillende organisaties op het gebied van cultuur en historie doen mee. Vorig jaar waren er 576 deelnemers en meer dan 800 activiteiten. De Nacht van de Geschiedenis wordt gehouden op 27 oktober 2012 in het Rijksmuseum.

Grafheuvelproject Apeldoorn

Van het onderzoek gedaan bij de Echoput in 2007 is een wetenschappelijke publicatie verschenen. Het boek *Iron Age Echoes*, onder redactie van D. Fontijn, Q. Bourgeois en A. Louwen, is te koop via Sidestone Press (www.sidestone.com/books/iron-age-echoes). Een publieksvriendelijke versie in heldere taal en met veel kleurenafbeeldingen wordt verwacht in de tweede helft van 2012.

Historie op hypermoderne manier toegankelijk gemaakt

Ook de archieven gaan met hun tijd mee: in juli 2012 is er voor mobiele telefoons en tablets een applicatie 'de annodrenthe-app' gepresenteerd. De app is ontwikkeld door het Drenths Archief, dat de uitgebreide collectie op een nieuwe manier onder de aandacht wilde brengen van een nieuwe doelgroep. Er is een jaar aan gewerkt. Te downloaden via www.annodrenthe.nu

Een ander fenomeen is de QR-code. Door de soort barcode te scannen met uw mobiel of tablet linkt de code naar een filmpje over het onderwerp, bijvoorbeeld een hunebed. Bezoekers van hunebedden krijgen zo veel meer informatie over de prehistorische grafmonumenten dan voorheen.

Gemeente Epe herstelt oude landschapselementen

De wal aan de Bijsterbosweg en een greppel langs de Kamperweg, ongeveer 150 jaar geleden aangelegd, zijn weer in oude luister hersteld. Martijn Boosten van de Stichting Probos uit Wageningen heeft in opdracht van de gemeente Epe historisch onderzoek gedaan naar deze landschapselementen. Uit zijn onderzoek blijkt dat de kielspit langs de Kamperweg ooit is gegraven als grensmarkering en dat de wal aan de Bijsterbosweg als wildkering werd opgericht. U kunt het onderzoeksrapport vinden op www.probos.nl/home/pdf/HistorischOnderzoekGreppelEnWalEpe2010.pdf. Maar natuurlijk kunt u ook even in *Ampt Epe* de drie artikelen van Tjada Amsterdam hierover nalezen!

Tentoonstelling IJsselhoeven

Van september t/m november 2012 is in het Museum Vaassen Historie de tentoonstelling 'IJsselhoeven, behoud door verandering' te zien. De expositie biedt inzicht in het ontstaan en de ontwikkeling van de IJsselhoeven – grote boerderijen met dwarse voorhuizen – die getuigen van een rijke tijd in de IJsselvallei.

EVENEMENTENAGENDA 2012

Zaterdag 27 oktober – Najaarsexkursie

We gaan een stadswandeling maken door het historische centrum van Hattem. De excursie staat onder deskundige leiding van onze streekarchivaris Gerrit Kouwenhoven.

*Plattegrond van het stadje Hattem
(met dank aan Gerrit Kouwenhoven)*

Het is de bedoeling dat we vanaf 13.30 uur verzamelen op de Markt in het centrum van Hattem en om 14.00 uur vertrekken voor de stadswandeling die tot circa 16.00 uur zal duren. Er is parkeergelegenheid op de Bleek en aan de (Jacht)haven (loopafstand naar het centrum en de Markt is circa vijf minuten). Aangezien er maximaal 25 personen aan de excursie kunnen deelnemen, dient u zich vóór 20 oktober a.s. voor deelname aan te melden bij E.G. Brummel, tel. 0578-614939, of per e-mail: eef.brummel@online.nl

Dinsdag 20 november – Filmavond in de Hezenbrink te Emst

Bij de totstandkoming van onze jubileum-dvd 'Over bekers, beken en bewoners' is er heel veel interessant en boeiend filmmateriaal ongebruikt op de plank blijven liggen. Van dit materiaal zal op basis van een aantal thema's die ook op de dvd voorkomen, een compilatie worden gemaakt; deze wordt op de filmavond vertoond. De voorstelling begint om 20.00 uur, de zaal is open vanaf 19.30 uur.

LET OP!

Voor alle evenementen geldt: gratis deelname van leden, niet-leden betalen 3,50 euro. Het is altijd mogelijk dat een geprogrammeerd evenement, om welke reden dan ook, geen doorgang kan vinden. Dit wordt altijd vermeld op onze website: www.ampt-epe.nl Raadpleeg dus altijd vooraf de info op onze website!

NU 60 JAAR EPE

PEETER C.CH. HAKSTEGE

Al veertien jaar mag ik mij inwoner van de gemeente Epe noemen, maar mijn betrokkenheid met deze gemeente dateert al van veel langer terug, nu 60 jaar. Het begon allemaal in Vaassen.

Midden jaren vijftig trad mijn oudste zus in dienst als gezinsverzorgster bij de protestantse kerk in Epe. Al snel kreeg ze een relatie met de oudste zoon van een bekende aannemer in Vaassen. Na een kennismakingsbezoek van zijn ouders aan mijn ouders in Scheveningen in een herfstvakantie, mocht ik met hen mee terug voor een logeerpartij. Vanuit het achterbakje van hun Volkswagen, wat in die tijd al een hele luxe was, maakte ik na een lange rit voor het eerst kennis met Vaassen. Als de dag van gisteren herinner ik me nog de bezoeken aan de omgeving van het kasteel en de watermolen, het knutselen in de werkplaats van de aannemer en het achter op de motor van Jan (de zoon van de aannemer) door de bossen in de omgeving crossen. Een leuke tijd.

Kennismaking met de familie Plakmeijer

Door haar werk kwam mijn zus in veel gezinnen, en zo ook bij de familie Plakmeijer, die woonde in een boerderijtje aan de Norelholtweg 11 in Epe, met op het terrein een hooiberg en een aantal kip-penschuren, tegen het Norel-bos aan. Het gezin bestond uit Harm en Lina (Scholten) en hun kinderen Gerrit, Willie, Jan en Steven. Het gezin had het zeker niet breed. Harm had een visuele handicap als gevolg van een bedrijfsongeluk en moest het qua inkomen hebben van onder andere werkzaamheden verrichten voor de gemeente, zoals het bouwen van de bruggetjes over de sprenge. Daarnaast

Staannd v.l.n.r. Peeter Hakstege, Willie en Gerrit Plakmeijer; zittend v.l.n.r. Nellie Hakstege, Steven en Jan Plakmeijer

werden er kippen gehouden voor de verkoop van eieren en verdiende Lina wat bij met het uitkloppen en stoppen van meelzakken voor de Coöperatie. Een overigens zeer stoffige en ongezonde bezigheid die in mijn herinnering maar 1 cent per gestopte zak opbracht. Het betekende dus weinig vrije tijd, al mocht Harm zich in die tijd meervoudig kampioen sjoelen van Epe en omgeving noemen en heb ik nog de 'kneepjes van het vak' van hem geleerd, maar hij bleef onverslaanbaar.

Extra inkomsten waren dus welkom. Mijn zus stelde hun daarom voor een van de kippenhokken in te richten als vakantiehuisje. Mijn ouders waren wel geïnteresseerd om daar gebruik van te maken. En zo zijn we vanuit Scheveningen zeker zes keer naar Epe afgereisd, waar we gemiddeld vijf weken per zomer verbleven. Heel wat familieleden van ons hebben ook die reis gemaakt; soms zaten we er wel met meer dan 15 mensen. En dat in één kippenschuur! En een 'kippenschuur' bleef het. Zo gauw onze familie weer vertrokken was richting Scheveningen, werden de kippen er weer in losgelaten. Tegen de tijd dat onze familie weer naar Epe zou komen, werden de kippen eruit gehaald, het hok werd schoongemaakt, wit gekalkt en stevig met flitspuit en ddt-doos bewerkt. Deze 'gereedschappen' bleven ook tijdens ons verblijf in het dan omgedoopte vakantieverblijf beschikbaar. En dat was nodig ook. Het kippenhok heeft het in ieder geval overleefd en staat er nog steeds.

*Norelholtweg (1955), met rechts 'onze kippenschuur'.
Hij staat er nog steeds!*

Zomervakanties in Epe

Zes jaar achter elkaar, vijf weken per zomer, heb ik mijn zomervakantie in Epe doorgebracht. Een fantastische tijd. Van het neerleggen van een spijker op het toen nog bestaande treinspoor van Apeldoorn naar Hattem dat de Norelholtweg kruiste, het dammen bouwen in de sprengen en het racen met de fiets over de bruggetjes daar, het wekelijkse bezoek aan de markt in Epe waar bijvoorbeeld een 'Veluwse schilder' naast de Eierhal zeer snel onder andere de Renderklippen vereeuwigde op een boomschijf, de bezoeken aan de bibliotheek van Scholten en zwemmen in de Wijerd en het spelen op de fundamenten van het in aanbouw zijnde landhuis Groene Zee ... het bleef genieten, samen met de kinderen Plakmeijer. Maar ook kreeg ik in Epe mijn eerste elektrische trein die we kochten bij de plaat-

Vaak opgetrokken als één familie.

Links Lina Plakmeijer-Scholten, rechts Harm Plakmeijer.

Op de achtergrond 'onze kippenschuur'.

selijke speelgoedwinkel. Ik heb de locomotief daarvan nog steeds.

Minder leuk was dat mijn moeder ons iedere dag verplichtte een strandemmertje bosbessen te plukken die ze, na verwerking tot liters bosbessensap op een butagas-komfoor, in flessen klaarmaakte voor transport naar Scheveningen. In de winter heeft ze heel wat zieke mensen er blij mee gemaakt. Dus plukken doe ik niet meer, maar wel ken ik daardoor de bossen van Epe nog steeds op mijn duimpje.

Veel indruk heeft de hevige bosbrand op de Tongerense hei in 1955 op mij gemaakt. Op de fiets ernaartoe en helpen met het blussen door het uitslaan van de vlammen met een tak. Doorrookt kwamen we weer thuis. Nog krijg ik soms bij het ruiken van rook flashbacks van die spannende momenten daar. Heel bijzonder was ook een bezoek aan een boerderij in Oene waar de zoon op de deel een echt orgel had gebouwd. Later heb ik nog weleens navraag daarnaar gedaan, maar ik heb de boerderij niet meer kunnen traceren. Jammer!

Belevenissen als tiener in Epe

Naarmate ik ouder werd, kregen uiteraard andere activiteiten mijn belangstelling. Zo heb ik mijn eerste bioscoopfilm, over keizerin Sissi, gezien in het Hof van Gelre (nu Middenstip). Mijn eerste zoen kreeg (of gaf) ik tijdens een van de vrijdagse scharrelavonden. Een spannende activiteit waar jongens bij de voormalige fietsenmaker Horst een nummertje kregen en de meisje in de omgeving van Ladders Post. De bedoeling was dat de jongen of het meisje de andere sekse opzocht met hetzelfde nummer. En soms ...! Ik heb begrepen dat daar heel wat relaties, ook met 'westerlingen', uit zijn ontstaan.

Mijn vader, een politiefunctaris, kwam naast zijn twee reguliere vakantieweken in principe alleen de weekenden naar Epe, na een urenlange rit op zijn brommer

vanuit Scheveningen. Hij hielp de familie Plakmeijer graag met wat klusjes in en rond hun huis. Zo heeft hij, samen met Harm, boven de deel een slaapkamer getimmerd voor de kinderen van het gezin, waarbij het hout van sinaasappelkistjes gebruikt werd. Over hergebruik gesproken, maar toen bittere noodzaak.

Zoals het toen betaamde, gingen we ook iedere zondagmorgen naar de gereformeerde kerk aan de Beekstraat. Toch allemaal even iets anders dan we het in het 'mondaine' Scheveningen gewend waren. De dienst duurde erg lang, ook het zingen ging wat trager en er was een voorlezer die de op de preek betrekking hebbende teksten uit de Bijbel voorlas in het Eper dialect. Een keer maakten we mee dat de man (vrouwen waren nog niet in beeld voor dit soort taken) veel moeite had met het uitspreken van een moeilijke tekst en een aantal keren het weer opnieuw probeerde. Onze gehele familie en aanhang, zeker twaalf man sterk, zat nogal vooraan op een rij en kon het lachen niet meer bedwingen. Wat tot gevolg had dat de man kwaad de bijbel dichtklapte en weer in de ouderlingenbank plaatsnam. Zijn gezicht sprak boekdelen: echt weer 'die mensen van buiten'!

Bijna 14 jaar woonachtig in Epe

Meer dan zes jaar vakantie in Epe – het was een fantastische ervaring, zoals ik al eerder heb aangegeven. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat ik, toen ik de mogelijkheid had een nieuwe woonplek te zoeken, op Epe uitkwam. Nu woon ik met mijn gezin al bijna 14 jaar in Epe, en dat met heel veel plezier. Eerst op de Burgemeester Van Walsemlaan 25, toen op de Officiersweg 54 en nu al weer een aantal jaren op het mooiste plekje van Epe: Officiersweg 133. (Voor kenners: met uitzicht op de kruising Rietberglaan/Jagtlustweg, een verbouwde 'aanleunwoning' op het park van het voormalige rust- en herstellingsoord Huize Theodora. We 'zwijnen' wel!

Mijn jongste kinderen, 13 en 16 jaar, hebben hun basisschooltijd op de jenaplan-school 't Hogeland doorgebracht. Zelf mocht ik mijn steentje al aan deze samenleving bijdragen, onder andere als voorzitter van de SWOE, als interim-directeur/bestuurder van Koppel, als voorzitter van wijkcentrum Balai Pusat in Vaassen, als bestuursvoorzitter van de RSG en als voorzitter van de WMO-adviesraad.

Altijd is op een of andere wijze het contact met de familie Plakmeijer gebleven. Dochter Willie is, nadat ze net een aantal jaren getrouwd was, helaas vrij jong gestorven; ze liet een dochter achter. Ook Gerrit is intussen overleden. Harm en Lina hebben tot redelijk hoge leeftijd in de Klaarbeek gewoond waar ik ze nog een aantal keren heb mogen bezoeken. Jan woont nu in Heerde en Steven hier in Epe, boven de C1000. Ze hebben er allemaal toe bijgedragen dat ik mij uiteindelijk in Epe settelde. Allemaal fijne en gastvrije mensen! Hoewel ik 'er toch een van buiten ben, heb ik het gevoel dat ik hier thuishoor. Dat gevoel kan zelfs een 'echte' Epenaar mij niet ontnemen!

VOORJAARSEXCURSIE OP 12 EN 19 MEI 2012

EEF BRUMMEL

Onder grote belangstelling vond op zaterdag 12 en 19 mei jl. de jaarlijkse voorjaarsexcursie van onze vereniging plaats. De excursie in het paleispark rondom Het Oude Loo stond onder de deskundige leiding van de heer en mevrouw Maassen, die ook de winterlezing in februari voor onze vereniging hadden verzorgd. Daarvoor bestond toen zo veel belangstelling dat werd besloten om de excursie op twee data te houden om zo veel mogelijk leden en belangstellenden in staat te stellen eraan deel te nemen.

Het gezelschap van de excursie van 12 mei bij de entree aan de achterzijde van de Koninklijke Stallen (foto's bij dit artikel: Aline van Dam en Rudi Labberton)

Het paleispark

Het 600 ha grote paleispark (bestaande uit 300 ha natuurgebied en 300 ha cultuurgebied, waarin onder andere Het Oude Loo en Paleis Het Loo zijn gelegen, betreden we aan de achterzijde van de Koninklijke Stallen die in 1909 geheel in Duitse stijl werden gebouwd. Er was plaats voor 88 paarden met bijbehorende koetsen en wagens; ook een quarantainestal met smederij maakte deel uit van het complex. Toen in het begin van de 20^e eeuw de eerste auto's verschenen, kwam er ook een automobiel in bezit van prins Hendrik. Daarvoor moest een garage worden gebouwd, maar omdat koningin Wilhelmina toen nog niets van auto's moest hebben, verrees de garage zover mogelijk uit het zicht, achter de Koninklijke Stallen.

Vervolgens komen we aan bij de ijskelder, een circa 7 m diep uitgegraven, zeer goed geïsoleerde put, waarin 's winters ijsblokken uit de koninklijke visvijvers werden opgeslagen. Hierdoor ontstond een soort diepvriesruimte die langdurig voor een goede koeling van verschillende producten kon worden gebruikt.

Koningslaan en gebied rondom het Oude Loo

We vervolgen onze wandeling en komen aan bij de Koningslaan, als zichtas vanaf Paleis Het Loo naar het westen, uitkomend op de Amersfoortseweg. In vroeger tijden was het de verbinding met het westen van Nederland, en met zijn hoog opgaand geboomte een schitterende laan. Door achterstallig onderhoud verkeert de laan momenteel echter in een vrij deplorabele staat.

Hierna betreden we via een normaal gesloten toegangshek het parkgebied rondom Het Oude Loo. Deze van oorsprong versterkte boerderij, ontstaan in de 15^e eeuw, werd in de jaren 80 van de 17^e eeuw gekocht door stadhouder Willem III, die er een jachtslot voor in de plaats liet bouwen. Op deze plaats ontstonden de bouwplannen voor het nieuwe Paleis Het Loo. Het Oude Loo is momenteel in het bezit van de Dienst der Domeinen, die het verhuurt aan de koninklijke

familie. De Oranjes gebruiken het regelmatig om officieel bezoek te ontvangen en in het 'huurcontract' staat onder andere dat het parkgedeelte zestig dagen per jaar voor het publiek toegankelijk moet zijn. Meestal is dat gedurende de maanden april en mei en de eerste week van juni. In het park is ook een doolhof gesitueerd, met daaromheen een kegelbaan. In vroeger tijden, en met name in de 18^e eeuw, werden veel exotische boomsoorten aangeplant. Een mooi voorbeeld hiervan is de zgn. Lapesboom of *Davidia*, oorspronkelijk uit China afkomstig; hiervan komen er in Nederland slechts enkele exemplaren voor. Koning Willem III, de vader van prinses Wilhelmina, vond dat zijn dochter zo vroeg mogelijk moest kennismaken met het landleven. Daarom kreeg het prinsesje op 5-jarige leeftijd een chalet, gebouwd in de stijl van het Aardhuis, cadeau, compleet met moestuin, maar naar verluidt werd zij daarin maar zelden gesignaleerd ...

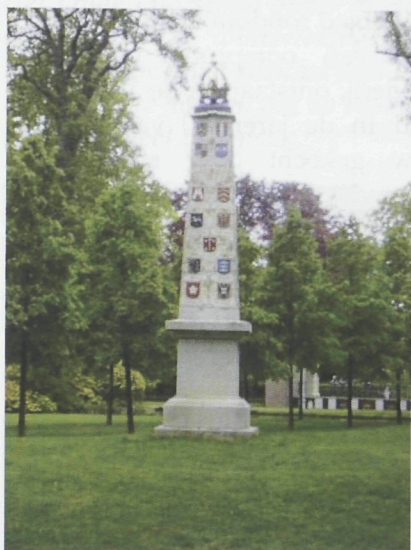
Paleis Het Loo

Het (nieuwe) Paleis Het Loo zou oorspronkelijk worden gebouwd in de buurt van Hoog Soeren en Asselt. Bij nader inzien koos men echter voor een locatie dicht bij het IJsseldal, zodat men gebruik kon maken van het natuurlijke waterval tussen Hoog Soeren en Asselt en deze nieuwe locatie. Hierdoor was het mogelijk een fontein aan te leggen die, zoals men toen trots vermeldde, '1 meter hoger spoot dan de fontein in de luthof van Versailles' ...

Vanuit de paleistuin van Paleis Het Loo loopt een thans weer in ere herstelde zichtas die eindigde bij de Houten Toren, die nu echter niet meer bestaat. Deze zichtas diende toentertijd ook als een optische telegraaf, omdat men al van heel ver

niet-gewenst bezoek kon zien aankomen ...

De paleistuin achter Paleis Het Loo is aangelegd in de Franse stijl. De rest van het terrein rondom de zichtas is in een typisch Engelse landschapsstijl met veel vijvers. In de grote vijver is een eilandje met theekoepel, waar koningin Wilhelmina graag verbleef. Hier vindt men ook een badhuis en een theehuis, (met mooie muurschilderingen van de bekende schilder Liemann); deze gebouwen werden echter oorspronkelijk als schiettent gebruikt. Ook ziet men hier een botenhuis, geschilderd in Pruisisch blauw en gebouwd in de Aardhuisstijl.

Zuil Jong Nederland

Zuil Jong Nederland

Een bijzonder monument is de zuil Jong Nederland. Deze zuil is destijds in 1901 als geschenk van alle Rijks-HBS'en (Hogere Burger Scholen) in Nederland aangeboden aan het bruidspaar (koningin Wilhelmina en prins Hendrik). De zuil is in Jugendstil uitgevoerd en vervaardigd door de bekende Porceleyne Fles in Delft. Alle plaatsen die toen een Rijks-HBS hadden, staan met hun stadswapen erop vermeld. In hetzelfde jaar is de Gedenknaald aan het bruidspaar aangeboden, door de bewoners van Apeldoorn.

Vervolgens komen we aan bij het Paardenkerkhof waar – behalve een aantal lievelingspaarden van koningin Wilhelmina en prins Hendrik – ook een aantal lievelingshonden zijn begraven.

De theekoepel (links) en de Jagershof (rechts)

Prins Hendrik was een groot liefhebber van de jacht. Met zijn jachtvrienden maakte hij graag en veelvuldig gebruik van de circa 150 m lange schietbaan, waarop bijna alle jachtwapens werden ingeschoten. In 1902 schonk koningin Wilhelmina aan prins Hendrik de Jagershof, een geheel in Duitse bouwstijl opgetrokken verblijf waarin alle hofjagers (nagenoeg allemaal van Duitse komaf en in dienst van prins Hendrik) werden ondergebracht. In het begin van de 20^e eeuw was de bosbouw in Nederland een vrijwel onbekend fenomeen. In Duitsland bestond deze echter al heel lang, vandaar dat tot circa 1920 bijna al het personeel in deze sector en in die voor het onderhoud van de jachtterreinen uit Duitsland afkomstig was en veelal was opgeleid in Mecklenburg-Schwerin op het landgoed Ludwigslust, de geboorteplaats van prins Hendrik.

Hierna voert onze wandeling langs de Beeldenvijver met de prachtige theekoepel, die oorspronkelijk bij het Aardhuis heeft gestaan. Aan het eind van de excursie komen we langs een van de oudste opstanden van Douglassparren in Nederland, aangeplant in de jaren 60 van de 19^e eeuw, met exemplaren die meer dan 45 m hoog zijn.

Zo zijn we aan het einde gekomen van deze zeer interessante excursie die door de heer Maassen op even deskundige alsook humoristische wijze werd geleid, doorspekt met vele anekdotes over koningin Wilhelmina en prins Hendrik, die een zeer groot aandeel hebben gehad in de totstandkoming van het park en de tuinen rondom de paleizen van Het Loo.

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR (1889-1980) VAN DE STEENDERBULT IN EMST

PETER STORK

22. 'Gortel aan de weg van de visboeren uit Elburg' en 'Met de kruiwagen naar Deventer'

De visboeren uit Elburg leverden met hun paardenkarren vis aan onder meer Apeldoorn, Arnhem en Zutphen. De route liep van Elburg over Tongeren naar Gortel en Niersen. Zij kwamen door de heuvels naar Gortel en stopten bij het eerste huis waar nu Van Norel woont en vroeger een herberg was. Die herberg is in mijn vaders tijd afgebrand. Daar werden de paarden gevoerd en ging het verder richting Niersen over de Elburgerweg. Bij L. van Norel is intussen een onderbreking in de weg gemaakt hetgeen uit historisch oogpunt te betreuren is.

Vroeger haalde mijn vader de biggen van de markt in Deventer met de kruiwagen naar Gortel. Zelfs heeft hij een keer zes van die zware boerenstoelen met de kruiwagen uit Deventer gehaald. Voor het paard was dat te ver en het paard was tevens onmisbaar, want het moest iedere dag worden gebruikt.

23. 'Brood bakken in Gortel en de Pollen'

In mijn jeugd werd bijna overal brood en 'roggens' in of bij ieder huis gebakken. De bakovens stonden meestal een klein eindje van het huis af, maar ook wel bij het huis en het kook- of bakhuis. In de ovens in de vrije lucht werd voor meer dan een huisgezin gebakken. Nadat het roggemeel was gezeefd, werd het resterende meel in de baktrog gedaan. Er werd wat oud deeg aan toegevoegd om een lekkere smaak aan het brood te geven. Dit mengsel werd de hele nacht in de trog gelaten; dan was het meel de volgende morgen doorzuurd. Vervolgens werd de oven aangemaakt met riezen (takkenbossen) en gestookt tot hij heet was, maar niet te heet. Door het gezeefde roggemeel werd nog wat bloem, gist en melk gedaan. De as werd uit de oven gehaald, de broden erin gezet en na anderhalf uur waren de broden gaar. Dan werd de oven weer opgestookt, en ditmaal wel goed heet, waarna de roggeboden erin werden gezet. Die bleven tot de volgende morgen in de oven. Wij hadden in Gortel een oven in de openlucht, maar op de Steenderbult hadden we een klein kookhuisje met een oven erachter, die mijn vader nog heeft gebouwd en met leem heeft gemetseld. Inmiddels bestaat deze oven niet meer, maar er is er nog een aan de Oranjeweg bij Gerard Keizer in het kookhuis.

Ook het Boschhuis in Gortel had een oven in het kookhuis waar in de oorlog nog brood is gebakken door Aalt Scholten die heel goed kon bakken. Dat kookhuis is later ook afgebroken.

HET VOORBIJE THUIS (3)

LIJDA VAN DEN BREMEN-JONKER

Hoe belangrijk is de directe omgeving waar je als kind bent opgegroeid. Het is niet zo maar een handjevol huizen, maar eerder het verlengde van je ouderhuis. Was de buurt, met zijn verspreid liggende boerderijen, een winkeltje en een café, tot aan het begin van de vorige eeuw niet groot qua bewonersaantal, met de komst van enkele 'burgerhuizen' dijde deze omstreeks 1930 richting dat café behoorlijk uit. Daar ons erf en weiland grensden aan de huizen van de nieuwkomers, werden mijn ouders als vanzelfsprekend tot de nieuwe buurt gerekend.

In die tijd betekende dit veel meer dan nu – een ongeschreven wet van verplichtingen bij 'rouw en trouw', kraamvisites, soms tot ver in de winter voortdurende nieuwjaarsbezoeken over en weer, en wat er verder zoal voorbijkwam. Kortom, je kon het er behoorlijk druk mee hebben. Omdat ons huis, met dat van de families Vijge en Van Asselt als het ware een drie-eenheid vormde door hun ligging, werden ook die, naar ik me meen te herinneren, bij de nieuwe buurt gerekend. Ik heb het trouwens nooit anders gekend als zijnde 'de olde en de nieje buurte'.

Schilderij van het huis van de familie Vijge aan de Zuukerenkweg (foto: W. Mulder-Vijge)

1. Jonker. 2. Timmerbedrijf Vijge. 3. van Asselt. 4. van Zuuk. 5. Bibb. 6. Pannecoek/Langevoort. 7. van Norel/Rozendal. 8. Broekhuis. 9. Vijge. 10. Veldhuis. 11. Kamphuis/Nijhof. 12. Slagerij Haverkamp. 13. Vlaschkamp. 14. de Wilde. 15. Café/Kruidenier Gorselink. 16. de Zuikersmid. 17. Bakker/kruidenier Pannecoek. 18. Veldhuis/Slageman

Plattegrond gebaseerd op de kadastrale kaart van 1957 en de situatie van nu. (G. van den Bremen)

Denkende aan die 'olde buurte' zie ik als eerste het boerderijtje, met naastgelegen kookhuis en timmerschuur, van de familie Vijge. Maar de herinneringen aan deze plaats zijn zo verweven met mijn geboortehuis dat ik hier graag aan het einde van deze aflevering op terugkom en eerst naar de overzijde van de weg loop.

Hier stond achter een oude beukenhaag de boerderij van de familie Van Asselt. Ik herinner me vanuit mijn eerste jeugd echter alleen nog dat Wijntje hier woonde met een, in die tijd, nog ongetrouwde zoon Dik. Het was een klein boerenbedrijf, met achter en opzij van het huis een enkele schuur, kippenhok en uiteraard een hooiberg. Met de weg mee stond een grote oude rietgedekte schuur. Een knoestige oude lindeboom markeerde de voorgevel van het huis. Naast het, met klimop overwoekerde, kookhuis stond een pomp ... en niet te vergeten, Wijntjes trots: een sering. Het weitje met wat vruchtbomen - voor het huis - liep tot aan de weg. Hoe mooi was het daar, als in het vroege voorjaar de sering bloeide en een paar kalfjes nog wat onwennig in de voorjaarszon onder de bomen liepen.

Een allesvernietigende brand legde in 1964 huis en schuur in de as waarmee een

vertrouwd stukje buurt voorgoed in rook opging. Er werd geen andere boerderij gebouwd op dezelfde plek en na verloop van tijd werd alles met de grond gelijkge maakt. Soms zou je haast vergeten dat hier vroeger geleefd en gewerkt is.

Luchtfoto van het erf van de familie Vijge. Aan de andere kant van de weg zien we nog net de schuur van de familie Van Asselt. (Foto: W. Mulder-Vijge)

Vervolgen we onze wandeling nu richting de Zuukerenk, dan zien we rechts het huis waar eertijds de beide broers Bertus en Johan van Zuuk woonden. Bertus was getrouwd met Janna Brummel, de oudste dochter van Tymen en Gerritje Brummel van de boerderij 'et Ende' op Tongeren. Ik herinner me haar als een lieve stille vrouw en zie haar nog voor me, hoe ze daar stond om het paard vast te houden en 'an te proaten' als dit door haar man ingespannen werd. Aardige anekdote in dit verhaal is dat, als er boos weer uit het noorden dreigde, mijn moeder zei: 'As de luch bie Janna van Tiemen van 't Ende zo duuster is, kriege wule slim weer.' Hetgeen meestal klopte. Later nam hun zoon Reinder de boerderij over.

Van het erf van de familie Bibo, met zijn grote oude schuur, schuren en schuurtjes, herinner ik me nog het meest, dat rechts bij het voorhuis een prieel stond dat ik als kind heel deftig vond. Want wie was er nu in het bezit van zoiets ...? Het hoofdge-

deelte van het voorhuis werd bewoond door Hendrik Jan en Leentje met hun, toen nog kleine, zoon Jan, oftewel 'klein Jäntien'. Voor mijn gevoel woonden ze echter bijna altijd in het kookhuis naast de boerderij. In de zijkamer woonde 'de oude Jan' en zijn vrouw Johanna. Uiteraard was de kleine Jan vernoemd naar zijn grootvader.

*De familie Bibo voor het prieel.
Staannd: Leentje en Hendrik-Jan.
Zittend: Johanna en Jan Bibo met
'kleine Jan'. (Foto: Jan Bibo)*

Maar er was nog een naamgenoot. Deze oudere en enigszins steviger uit de kluiten gewassen kleinzoon woonde aan de Spiekerweg. De buurt wist zich er wel raad mee en al gauw werd het 'kleine Jan' en 'dikke Jan' ... Er was niemand die zich hieraan stoerde en de beide Jannen al helemaal niet. Nee, het was eigenlijk wel gemakkelijk zo.

Voor in de jaren vijftig woonden, recht achter het erf van Bibo, aan wat toen nog Zuivelweg heette, Hendrik en vrouw Pannekoek. Hoe groot of klein hun veestapel was, is voor nu niet direct van belang, maar het was algemeen bekend dat het er rond 'melkenstijd' nog weleens om spande. Het was namelijk zo dat de heer des huizes meende dat de te melken koe wel uit zichzelf naar hem toe kon komen. Waarom dit niet gebeurde, weet ik niet. Het is heel goed mogelijk dat haar baas een wat te stevige hand van melken had. Zulks is nu niet meer te achterhalen. Maar in een gesprek met 'kleine Jan' bleken onze herinneringen aardig overeen te komen.

'Weet iej dan nog, dat hé met melken bie et hekke bleef zitten met de konte op et melkblok en tegen de koe die ächter in de weije liep, schreeuw'n: "Koe kom hier!" Die kwam neatuurlijk niet, woarop hé riep: "Bätte, haalt mien de koe op." En dan zea Bätte altied: "Keerl, doe toch niet zo biezerig".'

Voor alle duidelijkheid; 'Bätte' ging in het dagelijks verkeer als vrouw Pannekoek door het leven. Jan en ondergetekende kwamen trouwens eensgezind tot de conclusie dat dit kleine stukje geschiedenis na al die jaren best in de Zuuker annalen vastgelegd mag worden. Na Pannekoek kwamen Aaltien en Evert Langevoort op deze plek wonen.

Nu ik toch een rondje jeugd loop, ga ik meteen maar even kijken bij 'et huussien van Albert en Gärritje van Norel'. Niet dat ik er dagelijks over de vloer kwam, maar wel herinner ik me dat ik er vanuit huis heen ging met mijn moeder. Achter

elkaar liepen we over een grasweggetje, dat begon achter ons huis aan het eind van de heg en dat de scheiding vormde tussen ons erf en dat van Vijge. Het was een smal pad, dat uitkwam op de Zuivelweg. Met dat ik dit opschrijf, zie ik weer de warme gloed van de dalende avondzon tot ver achter de enk en ruik ik de geur van een pasgeploegde akker in het voorjaar. Het zijn deze herinneringen die de dagen zijn blijven kleuren ... ik had ze niet willen missen. Na het vertrek van de familie Van Norel betrokken Gerhard en Leis Rozendal het huisje.

Waar ik wel vrij veel over de vloer kwam, was bij tante Bättien en ome Gait Broekhuis. Waarom dat was, weet ik nu niet meer. Hun kinderen waren niet van mijn leeftijd, dus dat kan het niet geweest zijn. Ook hun hond kan me niet bijster bekoord hebben. Het was een vals klein gevlekt mormel. Tante Bättien op haar beurt mocht graag plagen ... en dat viel niet altijd goed. Op een late namiddag waren Jootje Bibo en ik aan het kopje duikelen over het lage kloprek naast het kookhuis, toen tante Bättien zei: *'Kniep Fokkie mä es in de stät, dan geet e zingen.'* Jawel, Fokkie zong niet ... maar beet wel. Ik weet tenminste nog goed dat ik brullende thuis kwam. De liefde voor het buurhuis was voorlopig stevig bekoeld. Ik denk trouwens dat de grootste aantrekkingskracht gelegen heeft in het weerhuisje dat in de kleine keuken hing ... de bloemenhof voor het huis ... en het lange hofpad met z'n bonte verscheidenheid aan dahlia's, die daar in de nazomer stonden te bloeien. Als de dahliaknollen in de herfst bovengronds kwamen, ontstond er bij tijden een drif-tige ruilhandel tussen verschillende buurvrouwen.

En wat te denken van 'de kolk'? Dit rommelgat van de buurt lag schuin tegenover het voornoemde buurhuis en vormde een grote trekpleister voor ons, kinderen. Terwijl de buurt hier de overvloedige troep dumpte, haalden wij kinderen het er even zo vrolijk weer uit. Want hier kon je nou net dat ene scherfje vinden dat je nodig had voor 'et hinkepotten'. Een enkele keer zagen we er ook onze ouders weleens rondscharrelen. En na elke nieuwe aanvoer liep tante Bättien wel even naar 'de kolk', waar ze met een stok de hele troep ondersteboven zette ... en er zo waar soms nog iets vond ook. Het was je reinste kringloop. Ach ja ...

Langs het erf van Broekhuis liep een pad, dat - na een scherpe bocht op de hoek van het achtergelegen stuk grond - weer uitkwam op de Zuukerenkweg. Voorbij deze grond was het geboortehuis van onder andere opa Vijge. In mijn jeugd woonde hier het gezin van zijn jongere broer Arend Jan. Heel even herinner ik me ook nog 'de oude vrouw Viege', zoals ze daar buiten bij de regenput stond. Met de komst van, wat toen nog S9 heette, verdween dit stukje Zuuk. Tot voor enkele jaren stond er nog een hooi-berg op een overgebleven stukje grond van de oude plek. Weliswaar was die daar later neergezet, maar toch ... Met de aanleg van de Meent is ook de hooi-berg verdwenen. Wat overbleef, is de herinnering - en een enkele foto.

Het wordt zo zoetjesaan tijd om naar huis te gaan, maar niet zonder nog één keer in gedachten over het weggetje vanaf Arend Jan Vijge naar de Zuukerenk te lopen. Hier slaan we rechtsaf en gaan terug naar de oude buurt. We wandelen voorbij het

Het huis van Arend-Jan en Geertje Vijge aan de Zuivelweg (foto: Teun Vijge)

erf, waar eertijds de familie Veldhuis woonde en later hun dochter Jo. Ook hier stond vroeger een oud boerenhuis achter een hoge heg ... en ook hier legde een grote brand alles grondig in de as. Zulke gebeurtenissen vergeet je niet meer. Ook het beeld van een marskramer, die met een houten kist op zijn rug de buurt afliep met boenders, sajjet, garen, vetters en wat al niet meer, blijft me bij. Eenmaal zag ik hem op de Zuukerenk tegen een wal liggen slapen, met de mars onder zijn hoofd. Al vertellende ben ik haast ongemerkt op het erf van onze naaste burenen gekomen en loop ik, net al vroeger, de overdekte stoep over, waar ik Maartje zie staan achter het aanrecht in de kleine keuken. Och, het was zo'n kneuterig gezellig hokje. Het hele meubilair bestond uit een trap naar boven, een kachel en een fornuis. Als je er wilde zitten, moest er eerst een stoel bijgeschoven worden vanuit een naastgelegen ruimte. De kachel werd gestookt met hout uit de timmerschuur, die door middel van een opening met een gordijn (wat zal dat een stof gegeven hebben) en later een tussenhokje met een deur, met het keukentje verbonden was. In een klein kastje stond tussen wat ander 'scheurdewäärk' een bekertje, versierd met oranjeappeltjes en vier spelende kindertjes, waarvan het jongetje een scheur in z'n broekje had. Door de warme kleuren vond ik het zo ongeveer het mooiste wat er was. In het verleden was daar elke morgen een eitje in geklutst voor opa, totdat het bekertje 'krak' zei. Gelijmd en wel kwam het later te pronk te staan. Je zag er geen barst meer van.

Aan de andere kant van de stoep kwam je via de 'göate' in de kamer. Och, wat zou ik nog graag een keer bij Maartje in de kamer aan de tafel zitten, met het stopmandje tussen ons in ... Het was er zo gezellig. Aan de voorzijde van de kamer

was een raam waar eertijds de voordeur gezeten had, en een kleine uitgebouwde erker waarin voor mijn gevoel altijd rode bloemen stonden. Vanuit de kamer keek je over de heg zo bij ons op de hooiberg en het achterhuis. Natuurlijk was niet alles alleen maar rozengeur en maneschijn, maar de band die wij hadden met het buurhuis was, denk ik, wel heel bijzonder. Dat wat eens begon met onze grootvaders Johannes Bosch en Johannes Vijge, is gebleven. Ik geloof dat ik met een gerust hart kan zeggen: 'We wisten het leven van elkaar en we zwegen het leven van elkaar.'

Maartje was na haar trouwen, in de winter van 1948, voorgoed in Zuuk komen wonen, nadat ze Henk al eerder had leren kennen tijdens de oorlogsjaren, toen ze als jong stadsmeisje uit Friesland kwam en een tijd woonde bij Henk en Eef Gorse-link. Op 7 december 1948 gaven Henk Vijge en Maartje Kronenburg elkaar het ja-woord in het stadhuis te Leeuwarden. Vijf dagen later werd er bruiloft gehouden in een buurt, die de jonge vrouw weliswaar niet vreemd was, maar waar ze wel een volkomen ander leven tegemoet ging. Ze heeft zich er met verve doorheen geslagen. Het dialect had ze bin-nen de kortste keren onder de knie. En ook zonder dat ... Maartje was Maartje.

Henk en Maartje

Op de avond voor de bruiloft was het bij ons in de keu-ken en op de deel 'gruun maken'. In mijn herinnering zie ik de koeien die aan de stalrepeel stonden of lagen te her-kauwen, terwijl de 'manluu' de traditioneel aaneenge-knoopte stoelen met groen versierden, waarna de 'vrouwluu' er de zelfgemaakte papieren roosjes met ij-zerdraadjes in vastmaakten. Of er ook een versierde boog

was met het bekende 'Hulde aan het Bruidspaar', weet ik niet meer.

Wij kinderen mochten natuurlijk niet mee naar de bruiloft die in de timmerschuur gehouden werd. Nee, dit was alleen voor de grote mensen. Het was - denk ik - niet echt koud, want we keken om beurten door het gat waar anders de kachelpijp doorheen stak, naar de feestgangers. Het geheel werd opgeluisterd met zang en accordeonspel van het duo De Gelderse Rakkers: Jans Gerard en Gait-Jan van Essen. Veel luxe zal er niet ge-weest zijn in deze naoorlogse jaren, maar hier herinner ik me niets meer van. Ook niet of er de andere dag een feest-je voor de kinderen was.

*Jans Gerard en Gait-Jan van Essen
(foto: Bert van Essen)*

Wel weet ik nog dat op de avond zelf een parodie gezongen werd op de melodie van het, in die dagen welbekende, 'Cheerio'. Deze parodie klonk, als ik het me nog goed herinner, als volgt:

*Hendrikman, Hendrikman,
ging met Maartje 't gemeent'huus op an.
Noen bint ze etrouwd en dat liek hun zo bes.
Ze kruup in 't vervolg bie mekäre in 't nes
en ze fluustert mekäre in 't oor:
'Mien snuuttien, noen bi'w d'r mee kloar.'
En dan geet 't met een vaartien
en Henk zeg: 'Mien Maartien,
oh, duur'n deze nach mä een joar.'*

En laat ik hier dan ook nog maar even het verhaal vertellen van onze poes, die van de een op de andere dag spoorloos was. Niet dat dit ook maar iets met voornoemde bruiloft te maken had, maar het speelde zich wel af rondom die tijd. Het zat namelijk zo dat het plekje bij opoe achter op bed, waar poeslief elke dag wel een tijdje lag te slapen, al een tijdje 'onbelegen' was.

Het gekke was dat we haar wel hoorden, maar niet konden vinden ... totdat mijn moeder haar zag zitten boven op de bokpaal voor ons huis. Het arme beest had blijkbaar kans gezien om naar boven te komen, maar naar beneden was een heel ander verhaal. Een lange ladder, zoete woordjes en lekkere hapjes konden haar ook al niet verleiden om de sprong in het diepe te wagen.

In die tijd was er trouwens nog geen haar op iemands hoofd die er ook maar over prakkiseerde om voor zo'n akkefietje de brandweer op te trommelen en bij de gedachte aan '144, red een dier' had iedereen zich waarschijnlijk krom gelachen. Zo zoetjesaan waren de andere burens erbij komen staan, maar dat hielp ook niet.

Totdat tussen de middag Henk en opa Vijge van hun werk aan kwamen lopen. Henk was lang, en dat gaf hoop. Hij klom met een paar aan elkaar vastgebonden harken de ladder op richting poes, die ondertussen steeds benauwder keek naar alle drukte beneden haar. Hij kon er net bij en gaf haar een zetje ... waarop het doodsbange dier precies op de pet van opa sprong en toen de benen nam. 'Zie verduld', zei opa. En hij schudde de pet uit, waarna hij bedaard terug naar huis liep. De poes hebben we trouwens nooit meer gezien.

We gaan deze aflevering besluiten met een van Alves 'Hempskneupies', zoals zij die in het verleden schreef voor de plaatselijke krant, want dit verhaal *hoort* gewoon bij 'Het voorbijse thuis'. Door ondergetekende kwam Alve bij opa Vijge terecht, waar deze kleine geschiedenis in onze streektaal opgetekend werd. Echter, er zijn steeds minder mensen die het dialect kunnen lezen en begrijpen. Ze zou het me, denk ik, wel vergeven dat ik het 'hertaald' weergeef, temeer daar ik haar schrijftrant zo veel mogelijk gerespecteerd heb.

DE RAPENKELDER

Daar woonde vroeger ergens in de omtrek van Epe, in een van de buurtschappen, een man die nogal veel jongens had, maar daar was ook een meisje bij. Die jongens hadden konijnen en ze moesten maar zorgen dat die konijnen te vreten kregen. Nu had hun vader een rapenkeldertje waar net genoeg in kon voor de wintervoorraad. Ze konden daar 's winters dan stampot van maken, en een stuk rauwe raap was ook gezond. Maar elke dag dat voer plukken voor al die konijnen begon de jongens op het laatst wat te vervelen. Zomers ging het nog wel, dan waren er klaver en hondenbloemen genoeg, maar 's winters werd het lastiger. En toen hun vader de rapen in het keldertje gedaan had in 't najaar, kwamen ze op de gedachte dat het toch eigenlijk veel gemakkelijker was om de konijnen maar van die rapen te voeren. Zo gezegd, zo gedaan. Eerst haalden ze nog wel de rapen uit het keldertje en voerden die aan de konijnen in de hokken, maar al gauw bedachten ze dat het nog gemakkelijker kon! Ze deden de konijnen in het keldertje, dan konden ze zichzelf redden. En toen hun vader de eerste rapen uit de kelder wilde halen, zaten er nog weinig rapen maar wel een hoop konijnen, in. Er zal toen nog wel een hartig woordje gewisseld zijn!

*Het gezin van Hendrik Vijge dat model stond voor dit verhaal.
We zien hier echter niet één meisje, maar vier. (Foto: Teun Vijge)*

Een van de jongens werd timmerman en hij kwam te wonen naast een boer die dezelfde voornaam had: Johannes. Ze konden best met elkaar overweg, maar als ze elkaar voor de gek konden houden, lieten ze het niet.

Boer Johannes wilde zijn huis verbouwd hebben, zijn dochters werden groter, zo-doende begonnen er vrijers over de vloer te komen en de boel moest er dus netjes uitzien. Hij ging dus naar timmerman Johannes om te vragen of die dat karwei op kon knappen. Samen gingen ze het huis rond om te bekijken hoe het worden moest. Zij gingen het hele huis door en kwamen zo ook op de voorzolder.

Daar had boer Johannes een hoop oude troep liggen, flessen, zakken, stoelen en meer spul. Volgens timmerman Johannes moest die rommel er wel af voordat hij met het timmeren kon beginnen. *'Te mag die rommel wel meenemen'*, zei boer Johannes. *'Bes. Wat muk d'r veur geven?'* vroeg timmerman Johannes. *'Een stuver'*, zei boer Johannes. *'Akkoord'*, zei de timmerman, *'Dät geet an.'* Maar hij had het wel gekocht, maar weghalen, daar kwam hij niet aan toe. Toen hij al zowat met het vertimmeren beginnen moest, lag die troep er nog. Maar op een morgen riep de vrouw van timmerman Johannes: *'Oh, Jann'ns, komp dan noe toch is kieken in de bongerd.'* Maar wat ze niet wist, was dat boer Johannes al heel vroeg opgestaan was en dacht: *'Noe za'k die buurman wel es kriegen.'* Hij haalde alles van de zolder en hing het aan een lang touw, dat hij in de bongerd gespannen had. Toen timmerman Johannes naar buiten kwam, hing zijn hele negotie van een stuiver aan een touw. Ze hadden er samen veel plezier over.

*Timmerman Jann'ns met op de achtergrond
het huis van boer Jann'ns (foto: W. Mulder-Vijge)*

Het verbouwen van het huis verliep vlot, maar timmerman Johannes zon nog wel op weerwraak. En toen hij in het voorjaar de aardappels uit de kuil haalde en die weer in zakken deed, kreeg hij zijn kans. Daar waren nogal veel kapotte zakken bij en die hing hij op de heg die tussen hem en boer Johannes liep. Maar hij zorgde wel dat de goeie kant van de zakken op boer Johannes aan hingen. Toen die eens over de heg kwam kijken, zei timmerman Johannes: *'Jann'ns, muj nog zakk'n koop'n, ik heb ter veuls te veule.'* Dat leek boer Johannes wel, en omdat hij alleen de goede kant zag, bood hij drie stuiver. Dat ging door, en hij betaalde meteen. Maar toen hij de zakken in zijn handen kreeg, zag hij dat hij er nu tussen genomen was. Maar zij konden zo goed met elkaar dat hij er alleen maar om lachen moest dat zijn buurman zo mooi wraak genomen had.

Waarbij ik u bij een volgende aflevering graag meeneem naar 'de nieuwe buurt'.

BROUWERIJ DE WUUSTE**EVERT DE JONGE & JAN PAASMAN**

Een van de brouwerijen in de gemeente Epe stond in Wissel. Recentelijk ontdekten we dat deze onderneming niet midden in Wissel stond, maar richting Schaveren, aan de Verloren Beek, bij het kruispunt Woesterweg/Papenstraat. Op de plek van de oude brouwerij staat tegenwoordig de boerderij van de familie Scholten (Papenstraat 22).

De eerste vermeldingen

De oudste vermelding van deze brouwerij is te vinden in een kerkregister. In de periode 1617-1622 betaalt Gerrit Toenis Woester een rente van een huis, hof en de akker 'waarop een brouwhuis stond'. Jaarlijks moet hij 30 stuivers, twee paar hoenders en voor de tiend een vette gans afdragen aan de kerk van Epe.¹⁾

In 1648 worden in het verpondingskohier zowel ene Jan Berents Woester als ene Toenis Jansen Woester genoemd. De laatste moet ook aan de kerk betalen; misschien is hij een nazaat geweest van de eerste brouwer en is hij de vader van Gerrit Toenis Brouwer, die in 1694²⁾ wordt genoemd als 'den gewezen brouwer in den Wueste'. Deze Gerrit is getrouwd met Jacobjen Jans en al geruime tijd 'gewezen brouwer', want in hetzelfde jaar is er ook sprake van de weduwe van Gerrit Toenis, 'den jongen brouwer'. Waar Gerrit Toenis zijn brouwactiviteiten uitoefent, is onduidelijk.

De volgende Wisselse bierbrouwer is Jan Gerrits Brouwer 'in de Wueste', die in 1697 samen met zijn vrouw Albertien Willems (Smit) wordt vermeld. Mogelijk is hij een zoon van voornoemde Gerrit, in welk geval hij zijn vader in het vak is opgevolgd.

Na het overlijden van het echtpaar Brouwer-Smit wordt in 1740 de boedel verdeeld tussen de kinderen. De oudste zoon Hendrik, getrouwd met Lucretia Zezerius, verwerft de helft van het huis en de brouwerij, terwijl zijn zuster Fennigje en zijn broer Willem Brouwer elk een vierde deel krijgen. Hendrik verkoopt zijn helft al voor 1756 aan zijn zuster, die samen met haar man Teunis Jans Vosselman in datzelfde jaar ook het deel van haar andere broer verwerft. In de akte wordt het geheel omschreven als 'het huis De Brouwerije te Wissel'.

Neergang en sluiting

Blijkbaar loopt de zaak niet zo goed, want in 1766 laat de welgestelde dorpsnotabele Jacob van Essen beslagleggen op de goederen van Teunis Jans Vosselman: wegens achterstallige rente van een lening, groot 652 gulden. In 1770 is er weer een peinding³ op de goederen, nu door Mr. Willem Hendrik

Detail van de kaart van De Man (1811)

Roschet, rentmeester op Het Loo. Hij laat – wegens achterstallige rentebetalingen op geleend geld – beslagleggen op brouwerij De Wuuste met bijbehorend land, evenals land in Gortel, eigendom van Teunis Jans Vosselman en Fennetje Brouwers.

Zes jaar later, in 1776, wordt de zaak als geroyeerd beschouwd, blijkbaar was alles toen terugbetaald. Voor die aflossing moest echter opnieuw geld worden geleend: 1500 gulden! Als onderpand dient 'het huis, schuur of stal, annex brouwerij, melt-eest⁴, brouwketel en kuijpen', de daarbij staande wagenschuur of bouwschuur, schaaapsschot en immenstal, twee bergen, alsmede daarbij om- en aangeland, drie hoven, alles met opgaande bomen, heggen en holtgewas, De Wuuste genaamd, in Wissel. Nu was er in 1774 ook nog geld geleend met de brouwerij als onderpand; ook deze lening werd in 1776 geroyeerd. Ondanks al die inspanningen komt de onderneming niet uit de rode cijfers. Al worden de vorige leningen en beslagleggingen tenietgedaan, in 1776 lenen weduwnaar Teunis Jans Vosselman en zijn dochter Barta, getrouwd met Willem Jans, opnieuw geld en wel 1300 gulden, met als onderpand hun respectieve helft van huis De Wuuste (oost: de gemene straat, west: Jan Prijs, zuid: Kerkenkamp, noord: kamp Het Heerenland genaamd). In de decennia daarna is De Wuuste waarschijnlijk gesloten, zoals zo veel brouwerijen op de Veluwe. De meeste plattelandsbrouwerijen moesten de poorten sluiten door de toenemende concurrentie van koffie en thee en door de steeds hoger uitvallende accijnzen. In de beschrijving van een boedelscheiding in 1804 is er van de brouwerij geen sprake meer.

Van der Feltz

Via het echtpaar Willem Jans en Barta Vosselman komt de voormalige brouwerij in handen van de gegoede familie Bakhuis. In 1832 wordt de weduwe van Hendrik Jan Bakhuis de nieuwe eigenaresse van het huis en erf, groot 19,30 are (kadastraal nummer T 860). Zij bewoont het huis niet zelf, maar verpacht het, evenals de meeste van haar bezittingen in de gemeenten Epe en Heerde. Na een deling worden de kinderen van Jacob Moll en Hermina Bakhuis eigenaar, maar zij verkopen het al spoedig door aan Theodora Elisabeth Mossel, echtgenote van jonkheer Gustaaf Willem van der Feltz. Na haar overlijden in 1862 en het overlijden van haar man, acht jaar later, wordt hun kleinzoon, Warmold Albertinus baron⁵⁾ van der Feltz, oud-gemeentesecretaris van Epe en burgemeester van Assen, de nieuwe eigenaar. Omstreeks 1874 laat hij het oude huis slopen en wordt er nieuw gebouwd. Mogelijk is toen de steen ingemetseld, waarvan een deel bewaard is gebleven.

De familie Van der Feltz woont zelf niet op de boerderij, maar verhuurt die aan het echtpaar Evert Brummel en Gerritje van Westerveld, getrouwd in mei 1887, dat er tien kinderen krijgt. Na het overlijden van Evert op 5 februari 1923 verhuist Gerritje met de kinderen, die dan nog thuis wonen, naar Papenstraat 44/46. Huisbaas Warmold Albertinus

van der Feltz overlijdt op 3 december 1910. Omdat hij geen nakomelingen heeft (zijn enige kind stierf kort na de geboorte), vererft De Wuuste op zijn halfbroers en -zusters. In het kadaster wordt broer Albertus Constant van der Feltz, burgemeester van Voorst en dijkgraaf van Veluwe, als volgende eigenaar opgetekend. De laatste Van der Feltz als eigenaar van De Wuuste is Dr. Gustaaf Willem baron van der Feltz, gehuwd met Anna Maria Sophia ter Kuile. Na zijn pensionering als arts wonen zij in huize Horstwijck bij Velp.

Van bier naar melk

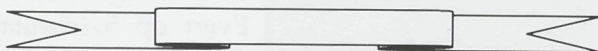
Circa 1928 wordt De Wuuste verkocht aan Jan Nijkamp Gerritsz., 'caféhouder onder Emst'. Het adres is in die tijd A 75, het kadastrale nummer T 2478. Na een verdachte brand in 1930 worden de restanten van het pand gesloopt. De nieuwe boerderij, kleiner en deels gebouwd met stenen uit de oude, wordt in 1931 eigendom van Gerrit Scholten Jansz. Bij de koopprijs van 14.000 gulden zijn 4 bergroeden, circa 800 dakpannen en circa 3500 bakstenen inbegrepen. Scholten gaat er een gemengd boerenbedrijf uitoefenen, evenals later zijn zoon en opvolger Bart (Egbertus). De huidige, derde generatie Scholten op De Wuuste, Gerrit, houdt melkkoeien. In 2011 wordt bij de bouw van een schuur een oude put ontdekt, maar door drukte en tijdnood zijn daar helaas geen foto's van gemaakt.⁶⁾

NAWOORD

We zullen het wel nooit zeker weten, maar het is verleidelijk om verband te veronderstellen tussen de plek van de brouwerij en de zeer oude weg van Niersen naar Epe. Vanwege de lijn van grafheuvels wordt aangenomen dat deze route al eeuwen in gebruik is. Daarvan uitgaande is het niet onlogisch om op een kruising met een beek met schoon water een bierbrouwerij, mogelijk met herberg, te bouwen. Ook aan de Wisselse kant van Epe werd hop verbouwd en nabij het punt waar deze weg (Woesterweg, Kerkstraat, Oude Wisselseweg) in het dorp samenkwam met de Tongerenseweg, stond ooit De Hooge Eest. Wellicht werd daar de hop gedroogd voor brouwerij De Wuuste.

NOTEN

1. Streekarchief Epe-Heerde-Hattem (SA-EHH), Ar. NH-kerk Epe, invnr. 1.
2. De akte, evenals andere akten, is te vinden in het transportregister. Zie de website SA-EHH, onder 'oud-notarieel archief'.↔
3. Peinding = panding = vergelijkbaar met een huidige beslaglegging.
4. Melteest = mouteest = eest waarop men het mout na de ontkieming laat drogen.
5. In 1882 werd een deel van de familie verheven tot baron(es).
6. Dank aan de heer Bart Scholten en mevrouw Rineke Geerling-Brummel voor hun bijdragen.

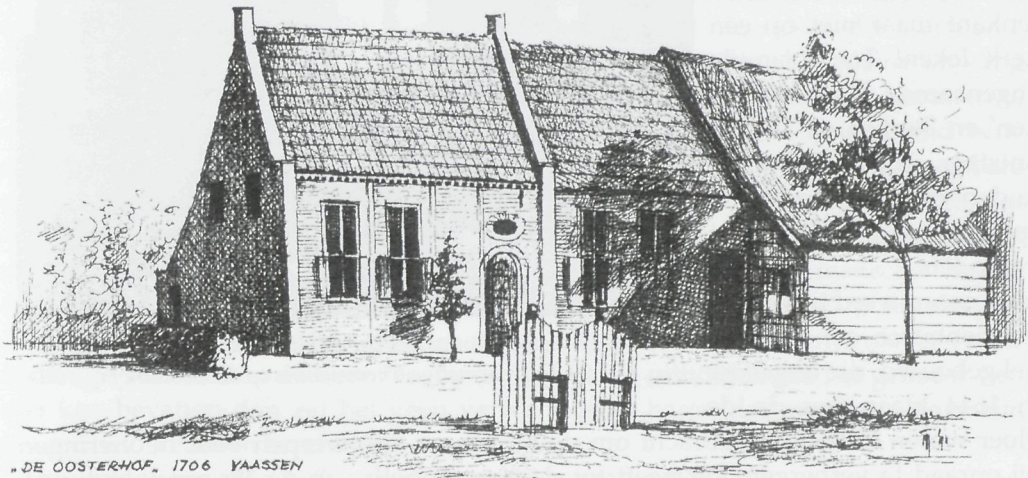
KIEKJE IN GORTEL

De achterzijde van de woning van de heer Huttinga aan de Gortelseweg, waar voorheen Lub van Norel woonde (zie artikel Gerrit van Laar, blz. 12; foto: J. Meijer)

DE OOSTERHOF

DIANNE HAMER

In 1917 werd de neogotische rooms-katholieke kerk op de Oosterhof ingewijd. Voordat deze kerk hier werd gebouwd, had de katholieke gemeenschap al een roerige geschiedenis achter de rug. De Opstand (ook wel bekend als de Tachtigjarige Oorlog), van 1568 tot 1648, had tot gevolg dat de katholieke godsdienstoefeningen in alle staatse provincies werden verboden, zowel in publieke als in particuliere onderkomens. Katholieken werden van alle openbare ambten en betrekkingen uitgesloten. Geestelijken moesten hun functie neerleggen, maar als zij overgingen naar de nieuwe, calvinistische leer, dan mochten zij hun ambt en inkomen houden. Overtredingen werden bestraft en er werd zelfs een premie gesteld op het aanbrenge van geheime godsdienstoefeningen.

Op de Veluwe liep men aanvankelijk niet zo warm voor de nieuwe leer ('Men weet wat men heeft en moet maar afwachten wat men krijgt ...'), maar door druk van bovenaf vond het calvinisme uiteindelijk ingang.

De katholieken in Vaassen waren hun dorpskerk kwijt, want daar werd nu de calvinistische leer verkondigd. Er werden geheime godsdienstoefeningen gehouden en als de geestelijken hierop betrapt werden, konden zij gevangen worden gezet of verbannen. De bewoners van de Cannenburch, de familie Van Isendoorn à Blois, waren katholiek gebleven. Hier was iedereen die zich niet tot de nieuwe godsdienst had bekeerd, welkom, ook geestelijken die vervolgd werden.

In 1648 werd de vrede van Munster gesloten en het calvinisme werd staatsgodsdienst in de nieuwe Republiek der Nederlanden. Er was nog geen godsdienstvrijheid maar geheime katholieke godsdienstoefeningen werden oogluikend toege-

staan. Er werd geen jacht meer gemaakt op katholieke geestelijken. Ook mochten er na verloop van tijd weer kerken gebouwd worden, als ze aan de buitenkant maar niet op een kerk leken! Toen zijn de zogenaamde 'schuurkerken' en 'kerken op solder' ontstaan. Tot 1795 was het luiden van klokken, orgelspel en zang echter wel verboden.

In Vaassen werd in kasteel Cannenburch een huiskapel gebouwd, die ongeveer in 1644 klaar was. In de

Kapel op kasteel Cannenburch, met het altaar dat afkomstig is uit het voormalige Theresiahuis op de Oosterhof

vloer waren luiken aangebracht om de kleden en voorwerpen voor de vieringen bij onraad te verbergen. Dit heeft tot de tweede helft van de 18^e eeuw geduurd, toen werd door de Staten van Holland verboden om nog langer op de Cannenburch katholieke diensten te houden. De Van Isendoorns stelden daarom het huis Oosterhuizen, dat hun eigendom was, ter beschikking aan de pastoor als kapel en pastorie. Dit huis lag wat meer naar het oosten in het dorp en werd in een oude akte zo beschreven: 'Huys, hoff en bomgaert den Oosterhoff genaemt als hetzelve in den ambte van Epe, Karspel Vaessen, tussen drie wegen daer omgaende ende het velt gelegen ende bepaelt is, nevens het gepoot van opgaende bomen daerbij op de gemeente en aenschot staende, oock het Haenderveen bi ende tegenover het huys Oosterhoff leggende aen de eene ende aen de aendere zijde naest aen Boxhofstede staende met zijn aenschot ende gerechtigheit item ...'

Bij het huis stond de schuurkerk naar het oosten toe, met de hoofdingang op het zuiden. De achterzijde was verbonden met de schuur en langs de kerk lag op het zuiden een eikenwal, zodat de kerk 's zomers vrijwel onzichtbaar achter de struiken lag. Deze schuurkerk is de eerste katholieke kerk op de Oosterhof.

In het derde deel van *Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden, vervattende de beschrijving der provincie Gelderland* (Amsterdam 1741) wordt de situatie in Vaassen als volgt beschreven:

'De Roomsgezinde statie van Vaassen en Kannenberg wordt door eenen weereldlijke Priester bediend. Eertijds verrigte hij den dienst op het Huis Kannenberg; doch zulks, door 's Lands Staaten, verboden zijnde, geschiedt de zelve nu in het Huis Oosterhuizen; 't welk eertijds een Klooster, naderhand een Heerenhuis geweest is, en nu tot eene Roomsche Kerk gebruikt wordt.'

Rond 1820 was de schuurkerk te klein geworden, want alle rooms-katholieken uit

Vaassen, Epe en Het Loo kwamen hier voor de eredienst. Pastoor Leendert Maas deed dan ook veel moeite om een groter kerkgebouw te realiseren. Hij schreef diverse brieven aan onder andere het gemeentebestuur en in 1827 kreeg hij dit antwoord van de burgemeester van Epe:

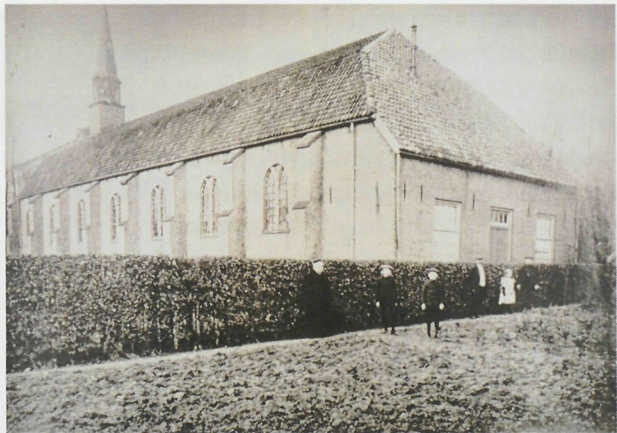
'Het verzoek om eene toelage tot het daarstellen van een nieuw kerkgebouw voor dezelve Gemeente alleszints billijk is en op noodzakelijkheid gegrond is, aangezien het thans gebruikt wordende lokaal niet het eigendom der Gemeente maar van een particulier is en daar en boven door deszelfs al te kleine omvang geheel ongeschikt is en ten eene male buiten staat om de Gemeente te bevatten te meer nog daar om het andere jaar, wanneer Z.M. zich op 't Loo bevind eene menigte van hofbeambten en Staatsdames ter uitoefening van de openbare godsdienst zoodanig opeengepakt staan, want zitten is geen mogelijkheid toe, dat er somwijlen menschen moeten uitgedragen worden en van de benauwdheid niet uit te houden is. Om nu niet te spreken van eene menigte van menschen welke anderhalf uur en verder moeten te voet gaan om Godsdienst te houden en doordien zulk eene wandeling natuurlijk het lichaam uitwasemende is en de zodanige vaak buiten de deur moeten blijven staan uithoofde dat het gebouw hen niet kan bevatten dan zal het geen verwondering baren dat menigeen daar zijn gezondheid verloren heeft ...'

Bij koninklijk besluit van 27 november 1827 bepaalde Willem I:

'... hebben goed gevonden en verstaan: Aan de bovengemelde Gemeente zonder eenig gevolg voor anderen, tot voorschreven einde een onderstand ten bedrage van acht duizend gulden f 8000,- te vergunnen ...'

In 1832 werd op een stuk grond tegenover de pastorie, dat bekend stond als het huis Oosterhof of Oosterhuizen, een 'waterstaatskerk' gebouwd. Waterstaatskerk is de benaming voor Nederlandse kerkgebouwen die tussen 1824 en 1875 met financiële steun van de landelijke overheid werden gebouwd. Het ontwerp en de bouw van dergelijke kerken was onderhevig aan de goedkeuring en controle door ingenieurs van het ministerie van Waterstaat. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht is het begrip waterstaatskerk niet verbonden aan een bepaalde bouwstijl.

De grond voor de kerk was geschonken door de laatste baron van Isendoorn à Blois. Het kerkgebouw werd bekostigd door subsidie van het rijk en met spaargeld van de parochianen. De patroon van de kerk werd de H. Martinus, de patroonheilige van de oude dorps-

De waterstaatskerk op de Oosterhof

kerk van Epe. In 1832 werd het kerkgebouw ingezegend door de hoogerwaardede heer Johannes Gerritsen, aartspriester van Gelderland.

De waterstaatskerk met links de pastorie

Het huis Oosterhof bleef in gebruik als pastorie, maar was nog steeds eigendom van de familie van Isendoorn à Blois. Na het overlijden van F.C.Th. van Isendoorn à Blois in 1865 werden de bezittingen eigendom van F.J. Hallo. Zijn gemachtigden, A.E. Cohen en M. Wolff, verkochten op 20 september 1871 de Oosterhof bij onderhandse acte voor f 4000,- aan het rooms-katholieke kerkbestuur, te weten pastoor J. van Haaren en A. Koekkoek. In 1878 werd

dwars op het bestaande huis een hoog opgetrokken voorgedeelte geplaatst, waardoor de pastorie zijn huidige vorm en aanzicht kreeg.

De waterstaatskerk is iets minder dan 100 jaar in gebruik geweest, maar door de groei van het aantal gelovigen werd het gebouw te klein. Daarom werd in 1915 besloten om een nieuwe kerk te gaan bouwen en pastoor Hagen deed een verzoek aan het aartsbisdom:

'Monseigneur, Zooals Uwe Doorl. Hoogw. reeds lang van mij weet, bestaat bij mij het plan, om in Vaassen eene nieuwe kerk te bouwen, wijl de in gebruik zijnde kerk verouderd en versleten is. Alvorens nu met iets hieromtrent, van welken geringen aard ook, te beginnen, acht ik mij verplicht, mij allereerst tot Uwe Doorl. Hoogw. te wenden, zoowel, omdat U de hoofdpersoon zyt, van Wien alles moet uitgaan, maar ook om te weten, of ik nu officieel namens het kerkbestuur eene aanvraag tot u richten kan. Dat ik eene nieuwe kerk bouwen mag, weet ik, omdat U mondelings daarin hebt toegestemd. Nu komt de groote vraag: is er geld? Hierop meen ik het volgende te moeten antwoorden. In den loop der jaren is er zooveel gespaard, dat er ruim dertig duizend gulden aanwezig is. Nu stel ik mij

De afbraak van de waterstaatskerk in mei 1916

voor, eene kerk te bouwen van 500 zitplaatsen voor 45 à 50 duizend gulden, zoodat het te kort van twintig duizend gulden door eene geldleening moet aangezuiverd worden. Deze leening nu kan gemakkelijk gesloten worden, omdat de inkomsten van dien aard zijn dat jaarlijks behalve de rente ook duizend gulden kan worden afgelost ...'

De houten noodkerk werd op 31 maart 1916 ingewijd

Op 18 januari 1916 gaf de aartsbisschop zijn goed-

keuring. Omdat de nieuw te bouwen kerk op dezelfde plek zou komen als de waterstaatskerk, werd deze gesloopt. In de moestuin van de pastorie, waar tegenwoordig de parkeerplaats is, werd een noodkerk gebouwd, die in vijf weken klaar was!!

De eerste steen van de nieuwe kerk werd gelegd op dinsdag 1 augustus 1916. *Het Centrum* en het *Nieuws- en Advertentieblad* vermeldden hierover:

'Dinsdag was een grote feestdag voor geheel katholiek Vaassen. Op plechtige wijze werd de eerste steen gelegd voor het nieuw te bouwen Godshuis. Om zeven uur in den morgen werd de plechtige Hoogmis opgedragen door den Zeer Eerw. Pastoor der parochie, J.H.M. Hagen, bijgewoond door een groote schare dankbare parochianen. Tegen den middag vulden geloovigen en belangstellenden het bouwterrein, dat waarlijk een zeldzaam feestelijken aanblik bood. Als om strijd had geheel Vaassen zich beijverd, om een rijke versiering van bloemen en vlaggentooi mogelijk te maken. Te kwart voor één betrad de Zeer Eerwaarde pastoor, voorafgegaan door een groep misdienaars en zeer vele geestelijken, het feestterrein. Terstond na aankomst werd door den Eerwaarden kapelaan de gebruikelijke oorkonde voorgelezen als volgt: "Ter eere van God den Allerhoogste. -In het jaar onzes Heeren 1916. Op den tweeden verjaardag van den oorlog die Europa teistert.- Toen Benedictus XV Paus van Rome was en Henricus van de Wetering aartsbisschop van Utrecht, terwijl Wilhelmina als Koningin gelukkig in vrede regeerde; toen Bernardus Eppink deken van Deventer was, Jacobus Henricus Maria Hagen pastoor en Petrus Josephus Sips kapelaan van Vaassen waren, onder het kerkbestuur van Joannes Havekes, Wilhelmus Wagemans en Hermanus ten Have, werd in tegenwoordigheid van zeer vele geestelijken der Conferentie, van Herman Kroes, den architect en van Adrianus Hardeman, den uitvoerder van dit bouw-

De nieuwe kerk plus de noodkerk. Op de voorgrond, keurig in het gelid, het bouwteam.

werk, deze eerste steen van de nieuw te bouwen kerk ter eere van den H. Martinus, bisschop en belijder, gewijd en neergelegd – Vaassen den eersten Augustus.” Nadat deze oorkonde verzegeld was in een looden bus werd deze gemetseld in den daartoe bestemden eersten steen.’

De consecratie van de kerk door aartsbisschop Van de Wetering vond plaats op 2 oktober 1917. Het oorspronkelijke complex bestond uit de kerk, de voormalige pastorie met koetshuis, de begraafplaats, het voormalige zusterhuis en de voormalige kleuterschool. Daarnaast was er de lagere school (afgebroken) en de woning van het schoolhoofd.

Op 11 oktober 2001 heeft de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen het geheel aangewezen als beschermd monument.

De kerk is in neogotische stijl gebouwd, een stijl die ontstaan is in de 19^e eeuw. Tussen 1850 en 1860 werd de zogenaamde Rationele neogotiek door de architect P.J.H. Cuypers in Nederland geïntroduceerd naar ideeën van de Franse architectuurtheoreticus Viollet-le-Duc. Ook van grote invloed op de ontwikkeling van de neogotiek was A.W.N. Pugin (1812-1852). Deze Engelsman beweerde dat de gotiek de enig juiste stijl was, de enig ware uitdrukking van de juiste religie: de rooms-katholieke. De katholieke emancipatie in de 19^e eeuw bracht een grote bewondering voor de middeleeuwen met zich mee, waarin de Franse gotische kathedralen een cruciale rol speelden. Cuypers verwerkte de ideeën van Viollet-le-Duc en Pugin onder andere in zijn ontwerp voor het Rijksmuseum. In enkele decennia, vanaf 1850, werden door onder andere Cuypers en andere architecten als Tepe, Margry en Molenaar zo veel nieuwe rooms-katholieke kerken in de neogotische stijl gebouwd dat men onwillekeurig bij de neogotiek aan het rooms-katholicisme moest denken en daarom werd de neogotiek nauwelijks bij andere gebouwen toegepast. In Nederland kon Cuypers niet beschikken over de materialen waarmee de neogotische bouwwerken in landen als Frankrijk en Engeland werden vervaardigd, omdat import van natuursteen te duur was. Daarom ontwikkelde hij een baksteenarchitectuur. Door kleurvariaties en metselverbanden werd de baksteen mee ‘betekenisdruager’.

Het ontwerp voor de kerk in Vaassen werd gemaakt door de architect Hermanus

Kroes (1864-1952), die zelf rooms-katholiek was. Hij volgde (waarschijnlijk) een opleiding in de bouwkunde aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten in zijn geboortestad Haarlem. Deze school werd in 1877 opgericht met als doel het bevorderen van de kunstnijverheid en de ontwikkeling van kunstzin in Nederland. Met kunstzin werd de ontwikkeling van de smaak bij het gehele volk bedoeld. Gedurende het lesjaar 1883/84 was N. Molenaar docent bouwkunde aan de school. Hij heeft waarschijnlijk invloed uitgeoefend op de jonge Kroes. Molenaar was toen een gevierd architect, in dienst bij de overheid en bovendien rooms-katholiek. Voor Kroes was hij dan ook een voorbeeld hoe een katholiek voor zijn geloofs- en landgenoten moest bouwen. Molenaar was sterk beïnvloed door de grote meester P.J.H. Cuypers. Hij bouwde verschillende kerken in neogotische stijl. Behalve via Molenaar kwam Kroes ook door middel van verschillende tijdschriften in aanraking met de neogotiek.

Kroes vestigde zich na zijn opleiding als zelfstandig architect, eerst in Alkmaar, later, in 1890, in Amersfoort. Tussen 1891 en 1935 wist hij meer dan 175 opdrachten te verwerven, vooral voor winkels en woningen en binnen de rooms-katholieke geloofsgemeenschap in Amersfoort. Kroes was in het bijzonder tussen 1896 en 1905 een zeer gewild architect. In Amersfoort was hij onder andere verantwoordelijk voor het ontwerp van Museum Flehite. Als actief lid van de rooms-katholieke gemeenschap probeerde hij de positie van het katholieke volksdeel van Amersfoort te versterken. Ook buiten Amersfoort was Kroes actief als architect. Daarbij ging het vooral om opdrachten in de rooms-katholieke sfeer. In 1902 ontwierp hij een villa op het Loo bij Apeldoorn. Andere voorbeelden van zijn werk zijn de Barbarakerk in Vreeswijk (1910), het nonnenklooster Broekbergen in Driebergen (1912), de rooms-katholieke kerk in Ulft, die in 1914 werd gewijd, en de rooms-katholieke kerk in Cabauw (1928).

De kerk is in baksteen uitgevoerd als een basilicale kruiskerk met een vierzijdige westtoren. Kenmerken voor de neogotiek zijn onder andere de ingewikkelde gewelfconstructies, zoals kruisgewelven, de hoogte van de gebouwen en de daarbij behorende hoge ramen. Het interieur was oorspronkelijk beschilderd met bloemmotieven, guirlandes, symbolische figuren en teksten. Rond 1960 kreeg de kerk een effen grijze kleur en in het jaar 2000 is de kerk in de huidige tinten geschilderd.

De vensters zijn vrijwel allemaal voorzien van glas-in-loodramen, vervaardigd door de firma Van de Wurff uit Utrecht. Tijdens de laatste restauratie zijn er voorzetrampen geplaatst. De bovenste ramen in het priesterkoor hebben betrekking op het leven van Martinus, de patroon van

*De huidige kerk in 1917,
nog in de steigers*

de kerk en de parochie. Afgebeeld zijn zijn bekering door de ontmoeting met een bedelaar (midden), zijn doop door de bisschop van Poitiers (links) en zijn wijding tot priester/bisschop in de stad Tours (rechts).

Martinus werd in 316 in Sabria in Hongarije geboren als zoon van een Romeinse magistraat. Toen hij 15 jaar was, nam hij dienst in het Romeinse leger en werd geplaatst bij de ruitery in Gallië (Frankrijk). Daar ontmoette hij bij de stadspoort van Amiens een naakte bedelaar die hem om een aalmoes vroeg. Martinus scheurde zijn mantel in tweeën en gaf de bedelaar de helft ervan. In de nacht verscheen Christus aan Martinus, gekleed met de mantelhelft die deze aan de bedelaar had geschonken. Martinus verliet daarop het leger en ging in de leer bij de bisschop van Poitiers, de latere heilige Hilarius. Op 18-jarige leeftijd werd Martinus gedoopt en later werd hij priester in zijn geboortestreek, maar hij moest daar al snel weer vertrekken doordat heidenen en arianen (een christelijke stroming die de goddelijke afkomst van Christus niet accepteerde) zich tegen zijn komst verzetten. Rond 360 verbleef Martinus als kluizenaar ten zuiden van de stad Poitiers. Hij kreeg daar vele volgelingen en daarom stichtte hij daar in 361 het eerste klooster op Franse bodem. Tien jaar later werd hij door het volk tot bisschop van Tours gekozen en in 375 werd daar op zijn initiatief een klooster opgericht. Op 11 november 398 overleed Martinus. Hij wordt nog steeds jaarlijks op die dag door de kinderen herdacht, die dan met lichtjes, bedelend om snoepgoed, langs de deuren gaan.

*Cannenburg en Oosterhof,
duidelijk met elkaar verbonden*

Op het linkerraam werd de beeltenis van het hoofd van pastoor Hagen vereeuwigd. De onderste ramen van het priesterkoor laten het verhaal van het Laatste Avondmaal zien (midden). De ramen links ervan zijn offertaferefen uit het Oude Testament. De ramen rechts ervan verwijzen naar het Laatste Avondmaal (Emmaüsgangers) en naar twee wonderverhalen rondom het lichaam en bloed van Christus in de gedaante van brood en wijn.

In de kerk is een aantal interessante voorwerpen te zien, zoals de 19e-eeuwse koperen platen waarop de kruiswegstaties¹ van Jezus zijn geschilderd, die ook in de vorige kerk hingen.

Het is niet bekend wie deze schilderijen heeft gemaakt. Het orgel werd in 1878 geplaatst en was een geschenk van de laatste bewoonster van de Cannenburg, die de naam Isendoorn à Blois droeg (haar meisjesnaam was van Oldeneel tot Oldenzeel). Zij is begraven op het parochiële kerkhof aan de overzijde van de kerk.

In 1973 vond een uitvoerig onderzoek plaats door een specialist op het gebied van

Gedenksteen in de huidige kerk

in eikenhout, is jonger dan de zij- en achterwanden van het instrument. Het orgel is, op één register na, origineel bewaard gebleven. Alle materialen zijn van prachtige kwaliteit. Het is een orgel dat op den duur zeker tot de waardevolle historische orgels zal gaan behoren.' In 1974 werd het orgel gerestaureerd en in september van hetzelfde jaar werd het feestelijk weer in gebruik genomen met een concert voor de gehele Vaassense bevolking.

In 1989 vond een grote restauratie van het kerkgebouw plaats, de financiering ervan lag geheel bij de parochianen, die door een 'financiële thermometer' in de kerk op de hoogte werden gehouden van de opbrengst.

Aan het complex van rooms-katholieke gebouwen op de Oosterhof is door Monumentenzorg in het begin van de 21^e eeuw de monumentenstatus toegekend. Het beschermde complex bestaat uit de kerk, het parochiehuis, het voormalige zusterhuis, de voormalige kleuterschool, het koetshuis en het kerkhof.

In mei 2012 is er gevierd dat de Martinuskerk er na restauratie weer prachtig bij staat.

NOOT 1: Kruiswegstaties vormen een onderdeel van het paasfeest. Het is een nabootsing van de lijdensweg van Christus vanaf het gerechtsgebouw, het paleis van de Romeinse procurator Pontius Pilatus, tot op de heuvel Golgotha, de plaats van zijn terechtstelling. Het woord statie komt van het Latijnse woord *statio* dat *het staan* of *stilstaan* betekent. De gelovigen gaan onder andere op Goede Vrijdag biddend en herdenkend langs de 14 schilderijen die elk een scène uit het lijden en sterven van Jezus laten zien. De 14 scènes zijn de volgende: 1. Jezus wordt ter dood veroordeeld. 2. Jezus neemt het kruis op zijn schouders. 3. Jezus valt voor de eerste maal onder het kruis. 4. Jezus ontmoet zijn heilige moeder. 5. Simon van Cyrene helpt Jezus het kruis te dragen. 6. Veronica droogt het aangezicht van Jezus af. 7. Jezus valt voor de tweede maal. 8. Jezus troost de wenende vrouwen. 9. Jezus valt voor de derde maal. 10. Jezus wordt van zijn klederen beroofd. 11. Jezus wordt aan het kruis genageld. 12. Jezus sterft aan het kruis. 13. Jezus wordt van het kruis afgenomen. 14. Jezus wordt in het graf gelegd.

ILLUSTRATIES bij dit artikel zijn afkomstig uit de collectie van Frans Schumacher.

HISTORISCH GRONDGEBRUIK IN DE GEMEENTE EPE (17)

PETER STORK

9. LANDBOUW (3)

Schape(n) komen oorspronkelijk uit Azië, maar worden sinds de bronstijd en de ijzertijd gehouden. Zij profiteerden van een landschap dat door exploitatie opener was geworden en dat geleid heeft tot meer heidevelden. De schape(n) speelden aanvankelijk een marginale rol in de veehouderij en waren vooral nodig voor de wolbehoefte op de boerderij, d.w.z. zo'n zes tot acht schape(n). Door de aftakeling van de bossen nam het heideareaal toe en werd de mogelijkheid voor de rundveehouderij beperkter. De schape(n)houderij werd een alternatief dat succes bood, waarbij tijdens de nacht geproduceerde mest in de schaapskooien werd verzameld. De behoefte aan wol werd groter door de opkomende steden en zo rond 1450 nam de schape(n)houderij een grote vlucht.

Naast de akkerbouw werd in de 16^e eeuw de afzet van wol heel belangrijk in de bedrijfsvoering. De grote vraag naar wol kwam voort uit de lakennijverheid in de omliggende steden van de Veluwe: Deventer, Zutphen, Arnhem, Harderwijk. Daarnaast speelde de paardenfokkerij een belangrijke rol, omdat paarden de

De boerderij van Van Loenen op de Wachtelenberg, gezien vanuit het zuiden

energie in de vorm van trekkracht leverden. Dit speelde zich voornamelijk af op de zandgronden. Het veldlandschap werd aanvankelijk extensief begraasd, maar de begrazingsdruk werd steeds groter en leidde noodgedwongen tot afspraken over het gebruik van het veld. Het aantal schapen dat in de 16^e eeuw werd gehouden, moet enorm zijn geweest; hiervoor waren veel schaapskooien nodig.

Met de geleidelijke opkomst van de geldeconomie veranderde ook het stelsel van horigen en pachters en werd de levering van diensten vervangen door hogere pachtinkomsten. Waar eerst de boeren vrijwel alles zelf deden, groeide in de kerkdorpen het aantal ambachtslieden, zoals smeden, wagenmakers, wevers, timmerlieden, brouwers, kleermakers en herbergiers. De kerkdorpen werden daarmee regionale verzorgingskernen. Dit betekende ook werkgelegenheid voor boerenzoons. De buurtschappen buiten het kerkdorp hielden volledig hun agrarische functie. Door de stedelijke vraag naar meer veehouderijproducten kwam er meer inkomen in de boerenstand waardoor er meer investeringen konden worden gedaan en producten van buiten het bedrijf konden worden aangeschaft.

In de 16^e en 17^e eeuw nam ook de vetweiderij van ossen een grote vlucht door de vraag vanuit de steden. Hiervoor was grasland nodig en als gevolg daarvan nam de ontginning van broeklanden toe voor de hooiwinning. Marsland of goor was te nat om te beweiden. Voor akkerbouwgewassen raakte toen de ruimte op de enken op en werd vochtige heidegrond ontgonnen, de zogenaamde kampen. Deze kampen werden veelal omsingeld door een greppel en een houtwal, die werd beplant met hulst, eik en berk tegen wildvraat. Zo'n kamponginning moest wel voldoende droog zijn om als bouwland gebruikt te kunnen worden, en daarom gebeurde dit bij voorkeur op leemhoudende zandgrond, zoals in de beekdalen.

Terwijl de enken meestal als een krans om de dorpen en buurschappen liggen, vinden we de kampen meer verspreid in de voormalige heidegebieden. Daar werden bij voorkeur gewassen verbouwd zoals bonen, vlas, hennep, hop en boekweit, die niet pasten binnen de reguliere vruchtwisseling. In de 17^e eeuw nam het gebruik van dries (te ruste leggen) af ten gunste van een meer permanente akkerbouw met vruchtwisseling.

Een groot deel van het oorspronkelijke bos had door houtkap, beweiding en strooiselroof geleid tot sterke degradatie en was veelal overgegaan in (grasrijke) heide met verspreide boomgroepen en struwelen. Daar waar men te ver was gegaan, ontstonden stuifzanden. De 16^e en 17^e eeuw werden gekenmerkt door de overgang van extensieve strooisellandbouw naar intensieve postmiddeleeuwse plaggenlandbouw. In feite werd de humuslaag van de heidegronden via de potstal naar de bouwlanden overgebracht. Er was een groeiende vraag naar agrarische producten waardoor de prijzen opliepen. De situatie leidde tot ontginningen en droogmakerijen, uitgebreide turfwinning en bemaling met windwatermolens. Er werd graan geïmporteerd uit de Baltische staten.

In de 18^e en 19^e eeuw leidden zowel de intensieve plagactiviteiten als de uitputtende schapenbeweiding tot een sterke overheersing van zowel struik- als dopheide. Tussen 1650 en 1750 ontstond er een agrarische depressie, er vonden veel dijk-

doorbraken plaats, er was vaak oorlog en de boerenbevolking verarmde. De welgestelden konden zich kaarsen permitteren, de overige bevolking moest olie uit koolzaad gebruiken voor de verlichting. Het residu werd gebruikt voor de productie van veekoeken. De boeren op de zandgronden waren door de zelfvoorziening minder afhankelijk van de

De boerderij van Van Loenen op de Wachtelenberg, gezien vanaf de weg

markt. Pacht en belastingen konden veelal in natura worden betaald. Geld was nodig voor de aanschaf van winkelwaren.

Rond 1650 werd het interessant om tabak in plaats van graan te verbouwen. Later kon de Britse koloniale tabaksteelt met een goedkoper product komen. Na 1750 liepen de prijzen van graan, zuivelproducten en varkensvlees weer op door de algemene bevolkingstoename. De aardappel kwam rond 1750 in het voedselpakket, aanvankelijk als veevoer en voeding van de arme bevolking ter vervanging van broodgraan, en werd daarmee een belangrijk teeltgewas. Na 1800 werd dit het belangrijkste voedingsmiddel omdat een land bebouwd met aardappelen twee- tot driemaal zo veel calorieën oplevert als rogge en bovendien veel vitamine C bevat. Ook de boekweitteelt nam een grote vlucht, samen met voederknollen, een belangrijk voedingssupplement voor het grootvee, en bracht daarmee een grotere opbrengst van dit vee voort.

Begin 19^e eeuw hadden de Veluwe boerenbedrijven slechts geringe overschotten om op de markt te brengen. Rogge, boekweit en aardappelen waren de gangbare gewassen, vee werd gehouden voor eigen gebruik en vooral voor de mest. Ambachtslieden, winkeliers en handelaren waren van de boeren afhankelijk. Zuivel en groenten werden rechtstreeks aan de dorps- en stadsbewoners geleverd. Waar aanvankelijk het westen van Nederland een goede afzetmarkt was voor graan uit de regio, werd na de Franse tijd (1795-1815) de Europese markt overspoeld met Russisch graan. Vlees en boter genoten als inlandse producten een betere afzetmarkt dan graan. Geleidelijk werd de agrarische productie opgevoerd waardoor ook meer kon worden geëxporteerd: van 9% in 1810 tot 30% in 1910 en 45% in 1950. De introductie van bijvoorbeeld de suikerbiet en de ontwikkeling van nieuwe werktuigen als trekker en dorsmachine, de komst van kunstmest en de organisatie van coöperaties hebben hierbij een grote rol gespeeld. Daarvoor werden de

boeren bij gebrek aan landbouworganisaties aan hun lot overgelaten. Een rem op de verbetering van de bedrijfsvoering was de zogenoemde 'tiendenheffing'. Deze regeling hield in dat de grondeigenaar 10% van de oogst van de pachter kon opeisen. In 1872 werd de tiendenheffing wettelijk afkoopbaar, maar verdween nog niet.

Tussen 1880 en 1900 kwam er verbetering door middel van onderwijs, landbouwkundig onderzoek, voorlichting en demonstraties op proefvelden. De productie en de arbeidsproductiviteit stegen en tussen 1850 en 1910 verdubbelde de productie van de Nederlandse landbouw. Door de coöperatieve beweging werd het marktstelsel ingrijpend hervormd door middel van zuivelfabrieken en inkoopverenigingen. Rond 1880 werd in Denemarken een techniek ontwikkeld om grote hoeveelheden melk op een rendabele manier tot boter en ondermelk te verwerken. Deze techniek werd in 1886 in Friesland overgenomen. De coöperaties werden de brug tussen de boer en de markt. Bovendien werden de transportmogelijkheden stelselmatig verbeterd. Het gevolg was een grotere concurrentiekracht, en het platteland moest zich beter gaan organiseren. Dit gebeurde via het coöperatiewezen van bank tot melkfabriek. In deze streek werd als eerste de stoomzuivelfabriek

Emstermate in Terwolde opgericht, gevolgd door Onze Fabriek in Epe in 1893, Gelria in Zuuk in 1895 en De Hoop in Oene, eveneens in 1895, en de Jonas in Vaassen.

De veehouderij nam toe (boter, varkensvlees en eieren). Voordien, tot diep in de tweede helft van de 19^e eeuw, was karnen en de daarbij behorende boterproductie een activiteit die kleinschalig op de boerderij plaatsvond. Het was vooral een vrouwenaangelegenheid. Vanaf 1893 kochten de coöperatieve boterfabrieken de melk op van de aangesloten boeren en verwerkten die tot boter, ondermelk en karnemelk. Gaandeweg groeiden zij uit tot volwaardige zuivelfabrieken. In 1935 verwierf De Hoop in Oene zelfs het predicaat hofleverancier. Na de Tweede Wereldoorlog werd het geleidelijk kwakkelen voor de kleine plaatselijke zuivelfabrieken. Onze Fabriek in Epe werd overgenomen door Gelria in Zuuk, dat op zijn beurt later werd overgeno-

*Melkbussen langs de weg,
klaar voor transport*

men door het grotere Coberco.

Vóór 1880 werden stedelijk afval, Chileense guano en chilisalpeter gebruikt voor bemesting, maar die producten waren duur door het geringe marktaanbod. Wel werd in die tijd veel gerecycled. Na 1880 kwam er een daling in de prijs van kunstmest. Door de oprichting van talloze inkoopcoöperaties werd de verspreiding van kunstmest bevorderd en steeg het verbruik hiervan sterk.

Door industrialisatie en bevolkingsgroei ontstond een toenemende vraag naar landbouwproducten. Nederland telde 2,2 miljoen inwoners in 1815, 3 miljoen in 1850 en 6,9 miljoen in 1920. Van de beroepsbevolking werkte in 1850 44% in de landbouw en in 1910 nog 28%. Rond de eeuwwisseling 1800-1900 werd het lonend grote delen van het heideareaal te ontginnen waarbij de Nederlandse Heidemaatschappij een grote rol speelde. Deze heidevelden waren aanvankelijk nog gemeenschappelijk eigendom. Deze zogenoemde marken werden verdeeld en ontgonnen en ten dele vrij geëxploiteerd ten behoeve van de agrarische productie.

De schapenteelt liep daarbij terug, mede door de dalende wolprijzen als gevolg van de goedkopere wol uit Australië, de import van katoen en de opkomst van kunstmest. In dat proces nam het aantal melkkoeien toe. Gebrek aan grasland was daarbij een remmende factor. Boterbereiding, kalver- en varkenshouderij namen toe binnen het gemengde, eigen, relatief kleine gezinsbedrijf. Over het geheel genomen vond een verschuiving plaats van plantaardige naar dierlijke producten waarbij het akkerbouwareaal meer ten dienste kwam te staan van de productie van veevoedergewassen. Deze impuls werd mede mogelijk gemaakt door de vestiging van zuivelfabrieken die boter en kaas produceerden en ondermelk en karnemelk retour leverden aan de boer. Tezamen met rogge en aardappelen diende dit als varkensvoer - varkens waarvan het vlees weer voor een belangrijk deel werd geëxporteerd. De Eper slachterijen De Stoom, G.J. Prinsen, Westerink, Quadbeck en Söhne, later Gosschalk, speelden hierin een grote rol. Verder versterkte de levensmiddelenindustrie de rol van de landbouw.

Na 1920 breidden de ontginningen zich sterk uit, onder andere tengevolge van de toepassing van kunstmest. De rol van de rijksoverheid was reeds sterk toegenomen, mede door de omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog. De crisis van de jaren 30 noopte de overheid tot hernieuwd ingrijpen, en opnieuw tijdens de Tweede Wereldoorlog. De landbouwindustrie nam geleidelijk toe en door de opkomst van veilingen, coöperaties, grossiersmarkten en uitbreiding van het winkellezen kwam de boer nauwelijks meer in aanraking met zijn vroegere klanten.

De coöperaties vormden na 1900 en voor 1920 al een efficiënt systeem van inkoop, verwerking, distributie, verkoop en kredietvoorziening. De landbouw moest diverse tegenslagen incasseren, vooral als gevolg van de internationale politiek. Dit was ondermeer het geval aan het eind van de 19^e eeuw, de Eerste Wereldoorlog, de crisis vanaf 1921 met als dieptepunt 1931-1932, waarna de conjunctuurschommelingen een gevoelige rol bleven spelen. De Tweede Wereldoorlog kwam en bracht een distributiestelsel met zich mee; import en export lagen stil.

De mechanisatie stond nog in de kinderschoenen en kwam pas goed op gang na

1950. Tot die tijd waren de meeste boerderijen nog betrekkelijk klein en het gemengde bedrijf overheerste. De boer teelde voer voor zijn eigen koeien en varkens, had een groentetuin, de hof, verbouwde aardappelen, haver en gerst en de kippen liepen vrij rond. Dagelijks werd de melk in melkbussen opgehaald. Varkens gingen naar de slachterij waarvan er diverse in Epe waren. De meeste boeren hadden nog paardentRACTIE

*Klompverkoop op de Eper markt (1966).
Alle foto's bij dit artikel zijn van de auteur.*

en elk dorp had een hoefijzersmederij. Met de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog werd een ongekeerde economische groei ingezet die zich ook weerspiegelde in de landbouw. Tegelijk met de productiestijging, mechanisatie en schaalvergroting nam het aantal arbeidskrachten, d.w.z. boeren en knechten, af.

Een groot aantal te kleine bedrijven op de zandgronden bleef een slepend probleem. De mogelijkheid tot emigratie bood geen afdoende oplossing. Het gemengde bedrijf was niet meer rendabel. De boer kon niet meer om specialisatie heen. Intensieve veehouderij en het melkbedrijf boden een betere toekomst.

Landbouwvoorlichting en ruilverkavelingen werden groots opgezet, soms met een dwingend karakter. Nabuurschap maakte gaandeweg plaats voor dienstverlenende instanties. De ver doorgevoerde intensivering van de bedrijfsvoering leidde in de loop van de 20^e eeuw tot milieuproblemen en aantasting van water, bodem en lucht, alsmede van het landschap. Van de landbouwbedrijven werden steeds hogere prestaties verlangd. In de jaren zeventig en tachtig van de 20^e eeuw begon een verzadiging van de voedselmarkt op te treden. De productie steeg sneller dan de consumptie. Overschotten waren het resultaat. Dierlijke mest werd grotendeels vervangen door kunstmest, maar door de groeiende omvang van de veestapel ontstonden er mestoverschotten en werd juist dierlijke mest overmatig gebruikt. In de jaren tachtig werden de negatieve gevolgen voor het milieu door de overheid onderkend. Er kwam een proces op gang om tot een evenwichtiger belasting van het milieu te komen.

(Wordt vervolgd)

GERRIT VEENHUIZEN

DIANNE HAMER

'Onweer, boer en ploeg', 1963

Van 1958 tot 1968 woonde en werkte in Epe (Tongeren) aan de Chevalierlaan 7 de schilder en beeldhouwer Gerrit Veenhuizen, van wie zich een viertal schilderijen in de kunstcollectie van de gemeente Epe bevinden.

Gerrit Veenhuizen werd op 28 januari 1925 in Almelo geboren en al jong had hij veel plezier in tekenen en schilderen. Toch besloot hij in eerste instantie niet om zich tot beeldend kunstenaar te laten scholen. Hij was als 17-jarige jongen in opleiding tot elektrotechnicus toen hij tijdens de Tweede Wereldoorlog de bommen om zich heen zag vallen in zijn woonplaats Arnhem. Hij kreeg daardoor een afkeer van alles wat mechanisch was: 'Er gebeurde iets heel heftigs waardoor ik mijn keuze kon bepalen.' Gerrit volgde eerst de lessen aan de kunstacademie in Arnhem en ging daarna, van 1946 tot 1951, naar de Rijksacademie in Amsterdam. Hier kreeg hij onder andere lessen monumentale kunst van Heinrich Campendonk, een kunstenaar die uit Duitsland verjaagd was omdat zijn kunst als 'entartet' beschouwd werd; Campendonk was lid van de befaamde kunstenaarsgroep 'Der blauue Reiter'. Direct na zijn academietijd koos Veenhuizen voor het vrije kunstenaarschap. Hij ontwikkelde een eigen beeldtaal, zo sterk vereenvoudigd dat alleen tekens en sym-

bolen overbleven. Hij keert voortdurend terug naar het kind in zichzelf, naar de verhouding met zijn moeder, met zijn grootvader en zijn kinderjuffrouw. Via zijn kunst houdt hij contact met het kind dat hij ooit was. Hij zoekt verbinding met iconen en andere rituele beelden van de volkskunst en wil tegelijkertijd de beeldende middelen vlak, lijn en kleur onderzoeken. Zo is hij een tijdlang geobsedeerd door het ritueel van palmpasen, dat het voorjaar symboliseert. Dit heeft hij vele malen uitgebeeld: 'Ik woonde tot mijn negende jaar in het oosten des lands en weet wat een paasvuur en wat palmpasen is. Er bestaan foto's waarop ik met een versierde stok loop, waarop zo'n haantje van brood is gestoken. Erg mooi. En diep teleurstellend als na drie dagen bleek dat het haanbroodje keihard en oneetbaar was geworden.'

Andere vaste onderwerpen zijn imkers, moeders en kinderen. Rond 1960 tekende Veenhuizen niet langer meer naar de werkelijkheid, maar werkte uit zijn geheugen. Zijn onderwerpen worden lijnmatig opgezette figuren geplaatst tegen een doorwerkte abstracte achtergrond. Dit is te zien in het schilderij 'Moeder, kind en kinderstoel' uit 1963. Veenhuizen heeft de kinderstoel als een huis of kapel om het kind heen gezet waardoor het kind beschermd is tegen de buitenwereld of hier juist hermetisch van wordt afgesloten.

*'Meisje, wiel,
huis, wagen',
1962*

In 1963 nam hij met schilderijen deel aan de Biënnale in Sao Paulo. In 1966 had hij een tentoonstelling van zijn gouaches, tekeningen en aquarellen in het prentenkabinet van het Haags Gemeentemuseum en in datzelfde jaar liet hij een enorm beeld zien op een internationale beeldtentoonstelling in Sonsbeek in Arnhem. In 1970 werd een serie beeldjes met een rechthoek als basis het uitgangspunt voor een reeks planken. Hij begon toen ook met het tekenen en schilderen op kaasdoek. Op deze werken zijn op spijkerschrift lijkende tekens te zien tegen een achtergrond

van pastelkleurige vlakken. De tekens zijn soms terug te voeren op de moeder-kindrelatie, maar het lijken bijvoorbeeld ook dromerige herinneringen aan zijn jeugd in Twente. Hier en daar zijn er echter ook tekenen van een hardere realiteit te onderscheiden, die dromen verstoort. Al deze verschillende uitingsvormen, metalen beeldjes, houten planken en tekeningen op kaasdoek hebben een overeenkomst: de drager van het kunstwerk bepaalt mede de betekenis van het kunstwerk.

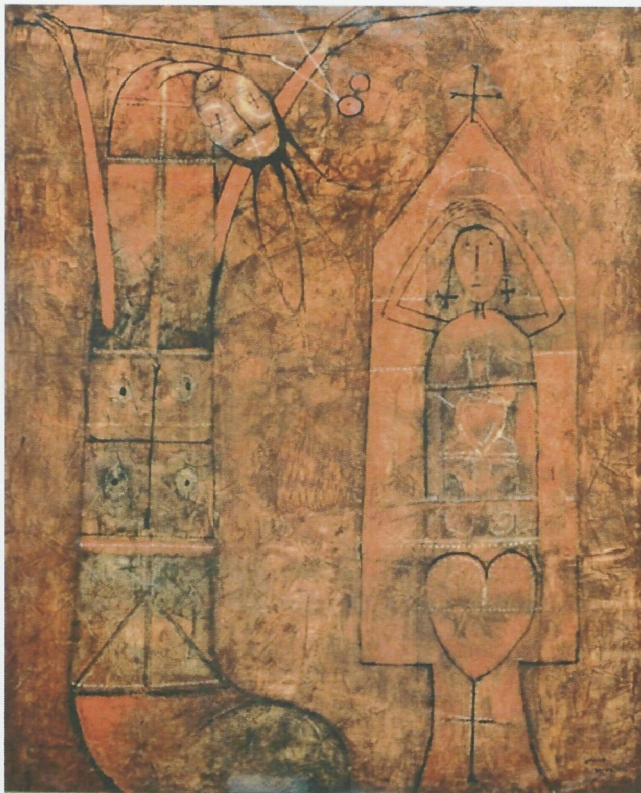
In 1988 belandde Veenhuizen op een nieuw spoor: hij schilderde een soort iconen in felle kleuren. Deze kleurrijke periode bracht in de jaren 90 een nieuwe balans in zijn werk: hij schilderde de oude

thema's uit zijn oeuvre in een witte kleurschakering. Op deze witte doeken heeft hij de gestileerde vormtotaal losgelaten en vervangen door een geheel vrij experiment met lijn, vlak en materiaal.

Gerrit Veenhuizen heeft zijn leven lang zijn schilderijen overgeschilderd of vernietigd en steeds zijn werken weer teruggebracht tot een bescheiden aantal.

Hij heeft regelmatig geëxposeerd, bijvoorbeeld in het Haags Gemeentemuseum en het Arnhems Gemeentemuseum (1975), in 1990 in de Commanderie van St. Jan in Nijmegen en in 2008 was er in het Henriette Polakmuseum in Zutphen een expositie van zijn werk. Hij schildert nog iedere dag en heeft over zijn werk gezegd: 'Ik schilder vanuit een soort gedrevenheid die ik heb. Het is een spel, ik ontdek elke dag nog nieuwe dingen, alles reageert op alles.' Hij ziet zijn beeldend werk als een spel 'omdat je daar zowel buitengewoon gelukkig als ongelukkig van kan worden.' En: 'Het maakt dat je dingen aankunt, als geboren zenuwenlijder.'

Het werk van Gerrit Veenhuizen uit gemeentelijk bezit is onlangs te zien geweest in De Ring, de tentoonstellingsruimte in het gemeentehuis van Epe, op de expositie 'Kunst van Epe moet gezien worden, PORTRETTEEN EN NIEUWE AANWINSTEN UIT DE GEMEENTELIJKE COLLECTIE' (1 maart t/m 27 april 2012).

'Moeder, kind en kinderstoel', 1963

LITERATUUR

'De Avonden', VPRO 05-08-2009, gesprek van Gerrit Veenhuizen met Gijsbert van der Wal

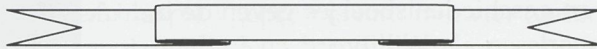
De Ring, Exposities in het gemeentehuis, 'Kunst van Epe moet gezien worden, PORTRETTEEN EN NIEUWE AANWINSTEN UIT DE GEMEENTELIJKE KERNCOLLECTIE' (1 maart t/m 27 april 2012)

Dianne Hamer, *Catalogus Kerncollectie Gemeente Epe*, 2009, p. 125-128

www.agnesvanbrussel.nl, 'Gerrit Veenhuizen in Henriette Polakmuseum', 2011

www.avondlog.nl, Gerrit Veenhuizen

www.galleries.nl, 'De wereld van Gerrit Veenhuizen', Museum Henriette Polak, 2008

TEKENING VAN TIEMEN HOOIBERG

Een tekening in kleur. Zicht op de Grote Kerk in Epe, met de villa Feltz en Westerink.
Waarschijnlijk vanuit de tuin van Grutterserve. De tekening is gesigneerd.
Grutterserve is het eerste pand waarin Hooiberg zich vestigde, aan de Dorpsstraat.
(Met dank aan Jan Paasman)

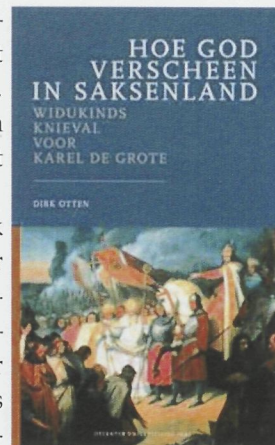
BOEKENNIEUWS: DE KOMST VAN HET CHRISTENDOM IN NOORDOOST-NEDERLAND

In mei verscheen een nieuw boek van Heerdenaar Dirk Otten: *Hoe God verscheen in Saksenland*. Een verwijzing naar het bekende boek van Geert Mak: *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Het boek beschrijft hoe moeilijk het voor de Saksen was om afstand te doen van hun oude Germaanse religie en het christendom als nieuwe godsdienst te aanvaarden.

Oude schoolplaten en geschiedenisboekjes geven de indruk dat bekende missionarissen als Willibrord en Ludger door hun prediking de bevolking wisten te bekeren. Eerder onderzoek naar het leven en optreden van Lebuïnus in oostelijk Nederland leerde Otten dat de realiteit heel wat minder romantisch was. De Saksen lieten zich niet door Lebuïnus bekeren, ze staken het kerkje dat hij in Deventer had gesticht tot twee keer toe in brand. Lebuïnus dacht de Saksische leiders op hun volksvergadering te kunnen overtuigen met zijn boodschap, maar hij kon ternauwernood het vege lijf redden. Otten vertelt hoe het lukte om de Saksen het christendom te laten aanvaarden. Koning Karel de Grote van de Franken viel in 772 het machtscentrum van de Saksen aan, een enorme burcht op de Eresberg in Sauerland. Door het verslaan van de Saksen wilde Karel de Grote aantonen dat de God van de Franken machtiger was dan de goden van de Saksen. Dat bleek een grote misrekening te zijn. Karel de Grote voerde namelijk oorlogen op meerdere fronten. De Saksen konden zich tussentijds hergroeperen en ze werden nog sterker toen hun aanvoerder Widukind de legertjes van de diverse stammen wist te verenigen tot een geduchte strijdmacht. Bovendien waren de Saksen in het voordeel, omdat ze het dichtbeboste gebied met veel moerassige terreinen veel beter kenden dan de Franken.

Het boek van Dirk Otten behandelt een periode in de kerkgeschiedenis die 'een zwarte bladzijde' is en waarover tot op heden weinig bekend was. Op het omslag staat een afbeelding van het bekende schilderij van de Nederlandse schilder Ary Scheffer dat de onderwerping van Widukind aan Karel de Grote weergeeft. Het hangt in een van de zalen van het kasteel Versailles bij Parijs, waar schilderijen van de grote overwinningen in de Franse geschiedenis hangen. Historisch gezien klopt het schilderij van Scheffer van geen kant. De ondertitel van Ottens boek luidt: *Widukinds knieval voor Karel de Grote*.

Het boek telt 176 pagina's, 42 illustraties waarvan 14 in kleur. Prijs: 18,50 euro. Verdere info op de website van de uitgever: deventeruniversitairepers.nl

EEN LOVENSWAARDIG PROJECT VAN EMSTER BELANG IN DE GEMEENTE EPE

PETER STORK

In 2008 heeft een dorpswerkgroep Emst, in opdracht van de vereniging Emster Belang, een visie op de ontwikkeling van Emst uitgebracht. Deze visie omhelst tal van aspecten die van belang zijn voor het goed functioneren van de dorpsgemeenschap voor zowel het dorp zelf als voor het buitengebied. Emster Belang heeft diverse suggesties gedaan ter bevordering van behoud en herstel van het cultuurlandschap, hetgeen veel waardering mag hebben, en heeft het daarbij niet gelaten. In 2010 werd een uitwerkingsplan gepresenteerd met vier onderwerpen: buitengebied, verkeer/verkeersveiligheid, voorzieningen en woningbouw. Wat het buitengebied betreft zijn drie speerpunten behandeld, t.w. fiets- en wandelpaden rondom Emst, erf- en kavelbeplanting en beheer buitengebied, waarbij tal van suggesties ter verbetering van de plannen zijn gedaan. Dit belangrijke document is in 2011 gevolgd door het Landschapsversterkingsplan Emst, geproduceerd door het kernteam Buitengebied van Emster Belang. Veel aandacht wordt hierin besteed

't Rengelt bij Schaveren, een voormalige waskolk (beide foto's: J. Meijer)

aan de erfinrichting als streekeigen landschap, alsmede aan flora en fauna. Er wordt gefocust op het aantrekkelijk maken van erven en het ontwikkelen van wandelroutes. Hierbij wordt rekening gehouden met aanwezige cultuurhistorische bezienswaardigheden en het streven naar een natuurbeheer waarbij het rundvee een belangrijke rol kan spelen. Inmiddels is al een fors aantal (meer dan

De Emsterhof, een historische boerderij, waar de officiële opening van het Loobrinkerpad plaatsvond

40) plannen opgesteld en uitgevoerd met betrekking tot herinrichting van erven; zijn er twee klompenpaden gerealiseerd waarvan het eerste, het Schaverensepad, werd geopend op 25 juni 2011 en het tweede, het Loobrinkerpad, op 26 juni 2012. Het onderdeel Natuurlijk Boeren is nog in ontwikkeling.

Het Schaverensepad loopt over de Emsterenk, over een historisch holle weg, langs grafheuvels, kruist de Smallertsebeek bij een oude schaapsvoorde, doet een oude waskolk aan en kruist een Celtic Field.

Het Loobrinkerpad loopt over een ander deel van de Emsterenk, komt langs een watermolen die stamt uit de 17^e eeuw en een voormalige forellenkwekerij van de Heidemij bij het Kievitsveld. De route gaat door het landgoed Vossenbroek met natuurlijk broekbos naar de Emsterhof, de zetel van vroegere 'richters' en kruist de voormalige spoorlijn.

Al met al is de aanpak van Emster Belang indrukwekkend en professioneel. Het is een goed voorbeeld dat, samen met het Oener Klompenpad, navolging verdient voor andere delen van de gemeente Epe.

INHOUDSOPGAVE

Uit de vereniging	1
Evenementenagenda	3
Nu 60 jaar Epe <i>Peeter C.Ch. Hakstege</i>	4
Voorjaarsexcursie op 12 en 19 mei 2012 <i>Eef Brummel</i>	9
Herinneringen van Gerrit van Laar (1889-1980), 22/23 <i>Peter Stork</i>	12
Het voorbije thuis (3) <i>Lijda van den Bremen-Jonker</i>	13
Brouwerij De Wuuste <i>Evert de Jonge & Jan Paasman</i>	23
Kiekje in Gortel	26
De Oosterhof <i>Dianne Hamer</i>	27
Historisch grondgebruik in de gemeente Epe (17)/Landbouw (3) <i>Peter Stork</i>	36
Gerrit Veenhuizen <i>Dianne Hamer</i>	42
Tekening van Tiemen Hooiberg	45
Boekennieuws: <i>De komst van het christendom in Noordoost-Nederland</i>	46
Een lovenswaardig project van Emster Belang in de gemeente Epe <i>Peter Stork</i>	47

VAN DE REDACTIE

'Al veertien jaar mag ik mij inwoner van de gemeente Epe noemen, maar mijn betrokkenheid met deze gemeente dateert al van veel langer terug, nu 60 jaar. Het begon allemaal in Vaassen.' Peeter C.Ch. Hakstege vertelt hier meer over in 'Nu 60 jaar Epe'.

De 'Herinneringen van Gerrit van Laar' gaan over Gortel, aan de weg van de visboeren uit Elburg, met de kruiwagen naar Deventer en brood bakken in Gortel en de Pollen.

Eef Brummel doet verslag van de voorjaarsexcursie op 12 en 19 mei 2012 naar het Oude Loo.

Lijda van den Bremen-Jonker put in deel 3 van 'Het voorbijje thuis' uit haar jeugdherinneringen en maakt een wandeling langs diverse boerderijen, onder andere op de Zuukerenk.

'Brouwerij de Wuuste' door Evert de Jonge & Jan Paasman: 'Recentelijk ontdekten we dat deze onderneming niet midden in Wissel stond, maar richting Schaveren, aan de Verloren Beek, bij het kruispunt Woesterweg / Papenstraat. Op de plek van de oude brouwerij staat tegenwoordig de boerderij van de familie Scholten (Papenstraat 22).'

Dianne Hamer levert twee bijdragen, over de kunstenaar Gerrit Veenhuizen, die in Epe gewoond heeft, en over de geschiedenis van de Oosterhof in Vaassen.

Peter Stork vertelt in 'Historisch grondgebruik' over de ontwikkeling van de landbouw en de veeteelt vanaf het midden van de 15e eeuw tot ver in de 20e eeuw. Welke gewassen werden er verbouwd en welk vee liep er op de akkers? Ook het ontstaan van de zuivelfabriek komt aan bod. In 'Een lovenswaardig project' gaat hij nader in op de activiteiten van het Emster Belang op cultuurhistorisch gebied.

We wensen u veel leesplezier!